Gerum kyrka

Karaktärisering 2023

Svenska kyrkan
VISBY STIFT

Gotlands Museum

Dnr: 2019-17
Dnr Visby stift: SS 2019-0010

Handläggare: Eva Selin, Jakob Lindblad. Arkeologi: Johan Norderäng, Per Widerström.
Fotograf: Jakob Lindblad (JL), Eva Selin (ES). Övriga fotografier anger fotograf vid bilden.
Spridningstillstånd för flygbilder, Lantmäteriet nr LM2025/160161.

© Gotlands Museum
Strandgatan 14
621 56 Visby

© Visby stift
Norra Kyrkogatan 3
621 55 Visby

Innehåll

Inledning 4
Bakgrund 4
Syfte 4
Metod 4
Visby stifts kyrkor 5
Omgivningar 7
Gerum socken 7
Kyrkomiljön 7
Kyrkogården 8
Kyrkogårdens huvuddrag 8
Historik 10
Nulägesbeskrivning 14
Kyrkobyggnaden 25
Kyrkans huvuddrag 25
Byggnadshistorik 29
Nulägesbeskrivning 36
Restaureringar 109
Arkeologi 116
Fornlämningar 117
Kyrkan 117
Värdering 117
Allmänt 117
Bruksvärden 119
Kyrkobyggnaden 120
Kyrkans inventarier 121
Kyrkogården 121
Händelselista Gerum kyrka 122
Lagskydd 126
Källor och litteratur 128
Otryckta källor 128
Tryckta källor 128
Kartor 128

Inledning

Bakgrund

Projektet *Karaktärisering av kyrkomiljöer* utförs av Gotlands Museum på uppdrag av Visby stift. Det bekostas delvis med kyrkoantikvarisk ersättning och påbörjades under år 2014 med en förstudie. Projektet har indelats i etapper och sista etappen beräknas vara klar vid utgången av år 2024.

Syfte

Syftet med projektet är att beskriva kyrkobyggnad, kyrkogård, kyrkotomt, inredning och inventarier samt deras kulturhistoriska värden på ett sätt som väcker, tillgodoser eller ökar församlingars och allmänhetens intresse.

Målsättningen är att rapporterna ska kunna användas i förvaltningen av de kulturhistoriska värdena, i handläggningsprocessen för kyrkoantikvarisk ersättning samt vid tillståndsprövning mot Kulturmiljölagen. Ett uppdaterat och fördjupat kunskapsunderlag om kyrkomiljöerna ger förutsättningar för hänsynstagande till kulturvärden, exempelvis vid långsiktig planering kring kyrkomiljöerna och under förvaltningen av dem men även i samband med förändring av kyrkorna. Arbetet omfattar de kyrkomiljöer som har det högre lagskyddet enligt Kulturmiljölagen, det vill säga omfattas av tillståndsprövning enligt kap. 4, § 3-4.

Metod

Beskrivning av kyrkomiljöerna har tagit en utgångspunkt i de vård- och underhållsplaner som togs fram av arkitekt Jan Utas 2003-2011. En stor vikt har sedan lagts vid projektets egna fältstudier på plats. Denna egensyn har haft som målsättning att notera helhetskaraktären i kyrkomiljöerna, samt spår av förändringar som har gjorts och observation av kulturhistoriska avtryck från olika tider. En viktig del av fältarbetet har varit att kunna relatera de uppgifter som finns dokumenterade om kyrkorna. Beskrivningarna bygger vidare på analyser och datasamlingar kring kyrkorna i tillgänglig litteratur samt i viss mån på egna arkivstudier. Arkiven avser främst Gotlands Museums arkiv, samt Antikvarisk-topografiska arkivet (ATA) i den utsträckning som varit möjlig.

I beskrivningarna har en betoning legat på att lägga fram ett bildmaterial. Bilderna avser att likt en modell åskådliggöra kyrkomiljön ur ett rumsligt perspektiv där vissa specifika detaljer lyfts fram. Bildtexter leder vanligen in betraktaren i vad bilden förmedlar. Huvuddelen av illustrationerna utgörs av projektets egna foton från fältarbetet. Dessa kompletteras vad gäller inredning och inventarier av bilder ur Inventarieinventeringen från 1997-2010. Visby stift har tillhandahållit nytagna bilder ur luftperspektiv, tagna med drönare, samt bildsamlingar från arbetet med vård- och underhållsplanerna. Uppmätningar har hämtats ur verket Sveriges Kyrkor. Konsthistoriskt inventarium. Äldre illustrationer kommer främst från ATA (via bilddatabasen Kulturmiljöbild) samt Gotlands Museum, dels från bildarkivet (via Collective Access), dels i några fall från ännu ej arkiverade bilder från byggnadsvårdsverksamhet ca 2000-2020. Äldre teckningar kommer från Uppsala universitetsbibliotek (via Alvin) eller andra samlingar. En särskild sammanställning har också gjorts av arkeologiska utgrävningar och fynd i kyrkor och på kyrkogårdar. Materialet bygger främst på Riksantikvarieämbetets fornminnesregister samt rapporter i Gotlands Museums arkiv.

Vid värderingen av kyrkomiljöerna har hänsyn tagits till Svenska kyrkans modell för identifiering av kulturvärden. De gotländska kyrkorna förenas av drag som samtidigt i hög grad särskiljer dem från många av landets övriga kyrkor med motsvarande roll som sockenkyrka. Vid såväl analysen som värderingen har en strävan varit att lyfta fram kyrkomiljöerna utifrån frågor som inte bara är relevanta ur ett gotländskt sammanhang utan även i förhållande till kyrkomiljöer i landet i stort. Frågeställningarna har främst rört sig kring ett för historiska kyrkomiljöer etablerat antikvariskt förhållningssätt med inriktning mot konst- och kulturhistoriska och byggnadsarkeologiska perspektiv och mot upplevelsevärden med arkitektoniska, konstnärliga och historiska inriktningar. Hänsyn till teologiska, kyrkohistoriska, personhistoriska och socialhistoriska perspektiv på kyrkorummet finns med i bakgrunden.

En strävan har varit att finna bra arbetsmetoder för att lyfta fram bruks- och upplevelsevärden på ett tydligare sätt än i tidigare tillämpade modeller från andra stift. Det har skett genom att frågeformulär placerats ut i vissa av kyrkorna där besökare kunnat svara på hur de upplever och använder kyrkomiljön. Intervjuer har även gjorts med företrädare för pastorat och församling.

Visby stifts kyrkor

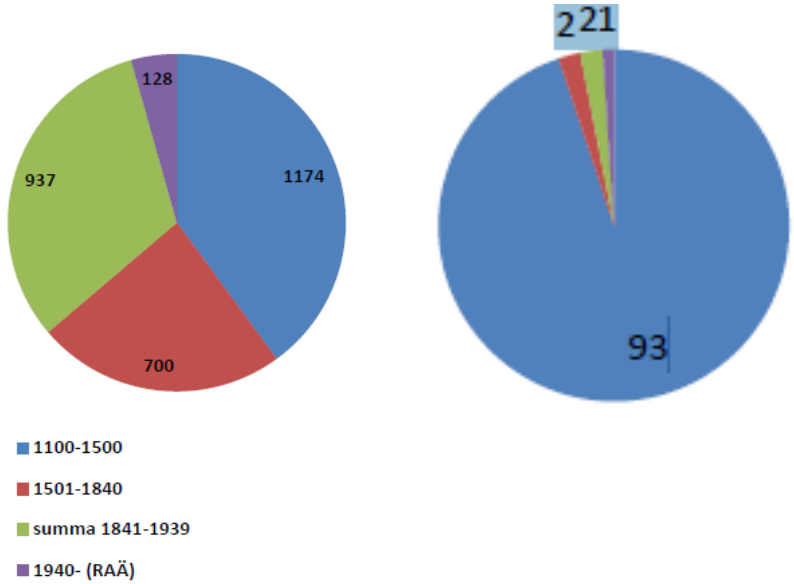
Inom Visby stift finns, förutom domkyrkan, 91 medeltida sockenkyrkor som är i bruk och tillhör Svenska kyrkan. Därtill finns ett par mindre och yngre kyrkobyggnader, såsom Hallshuk och Gnisvärd kapell, byggda som fiskarkapell, den som metodistkapell byggda Hamnkyrkan i Klinte och den moderna Visborgskyrkan, byggd som distriktskyrka i Visbys yttre stadsdelar.

Alla Visby stifts medeltida kyrkobyggnader är uppförda och ombyggda under en kort och intensiv byggnadsperiod som varade från 1100-talet fram till omkring 1350. Detta möjliggjordes av den omfattande handel Gotland haft under flera hundra år i Östersjöregionen. Efter 1350 skedde en kraftig nedgång i den gotländska ekonomin vilket ledde till att kyrkobyggandet helt avstannade på landsbygden och i Visby under 1400-talet. En ekonomisk nedgångsperiod och reformationstidens reduktion av kyrkans tillgångar under 1500-talet gjorde att flera kyrkor i Visby och tre sockenkyrkor på landsbygden och några kapell övergavs, i dag ruiner, flitigt använda för friluftsgudstjänster.

Efter en viss ekonomisk återhämtning under 1600-talet gjordes insatser för kyrkobyggandet. Tak och tornhuvar sågs över, inredningen förnyades och några fiskelägen försågs med kapell. 1800-talet, som på fastlandet innebar att små medeltida kyrkor revs och ersattes av större, begränsades på Gotland till några ombyggnader samt att många kyrkor fick sakristia och större fönster. Under 1800-talets slut och början av 1900-talet drog en ny våg av kyrkobyggande över ön för frikyrkliga församlingar eller inomkyrkliga föreningar, antingen byggda som små missionshus i trä och med vissa kyrkliga drag, merparten sålda och ombyggda till andra ändamål, eller också som stora murade kyrkor inne i Visby. Det kom att dröja fram till omkring 1960 innan några nya kyrkor byggdes i Svenska kyrkans regi på Gotland. På 1980-talet och senare tillkom kyrkor för andra samfund, som den första katolska kyrkan efter medeltiden och nya frikyrkor.

De gotländska medeltida kyrkorna har som helhet förändrats ytterst lite sedan medeltiden. I huvudsak är det interiören som förändrats. Under 1600-talet tillkom predikstolar, fast bänkinredning som ännu ofta är bevarad, altaruppsatser i sandsten eller trä, allt i senrenässans eller barockstil. Under 1700-talet insattes nummertavlor och inte sällan en vägg för att avbalka kyrkans västra del till sädesmagasin. Väggarnas kalkmålningar kunde ersättas av ett nytt måleri anpassat till tidens anda. 1700-talets slut och 1800-talet innebar ofta läktarbyggen, orglar och att

hela rummet kalkades vitt samt att nya fönster togs upp för att släppa in mer ljus enligt nyklassicismens ideal. 1900-talet har präglats av restaureringar, som innebar en förnyelse med inriktning på äldre konst och att pedagogiskt visa kyrkorummet ur dess olika sidor. Medeltida kalkmålningar frilades liksom 1700-talsinredningens rika färgsättning, dolda av senare övermålning. Medeltida skulptur lyftes ned från vinden och ställdes åter upp i kyrkorummet. Läktare och magasinsväggar har rivits. Vår tid har inneburit att ytor och material konserverats men också att med olika medel skapa naturliga platser för förvaring som följd av vidgade krav på kyrkorummet och dess användning.

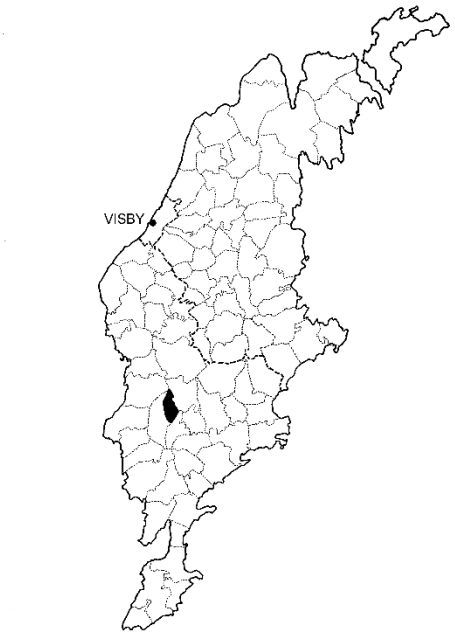

Figuren till vänster beskriver byggnadsperioden för kyrkor i riket, figuren till höger visar Visby stift. Blått avser bevarade medeltida kyrkor.

Omgivningar

Gerum socken

Gerum kyrka ingår i Fardhem-Garde pastorat. Den är belägen på södra Gotland, 56 km från Visby. År 2022 var invånarantalet i socknen 71 personer.

Kyrkomiljön

Gerum kyrka och kyrkogård ligger i den östra kanten av socknen med anknytning till ett gammalt vägnät. I söder, öster och norr gränsar kyrkogården mot intilliggande bebyggelse och i väster mot landsvägen. kyrkogårdens östra och norra mur gränsar mot gården Ajmunde, och mitt emot på andra sidan landsvägen ligger Hägvalds gård. Några hundra meter nordväst om kyrkan finns den gamla skolan, numera bygdegård och församlingshem.

Gerum kyrkomiljö fotograferad från sydväst, ovan, 2023. Foto Pär Malmros, Visby stift.

Kyrkogården

Kyrkogårdens huvuddrag

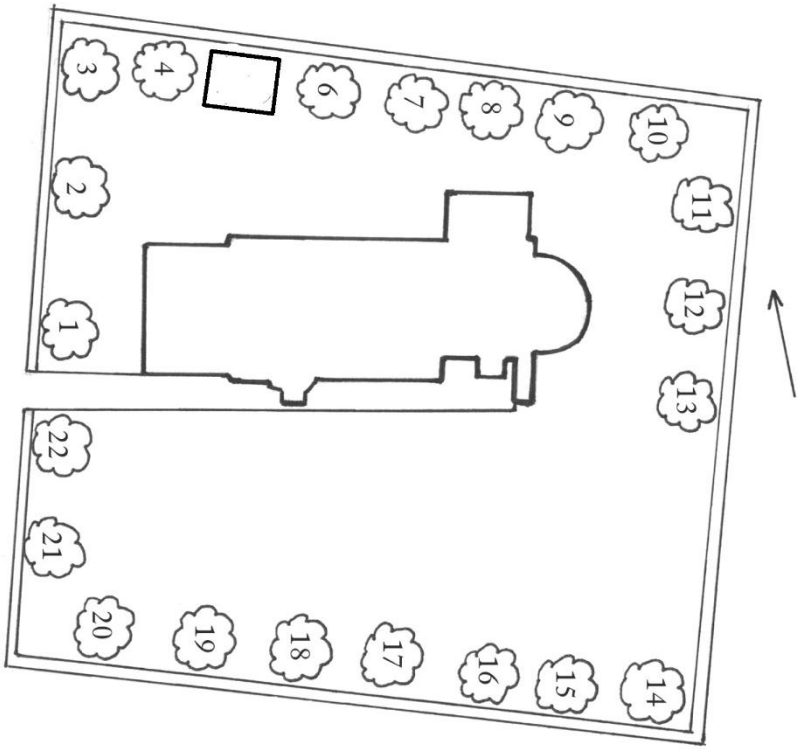
Gerum kyrkogård har en närmast kvadratisk utformning och tillhör de mindre kyrkogårdarna på Gotland. Troligen har den i princip bevarat sin medeltida utformning. Kyrkogården omges av kallmurade kalkstensmurar och en trädkrans med äldre träd.

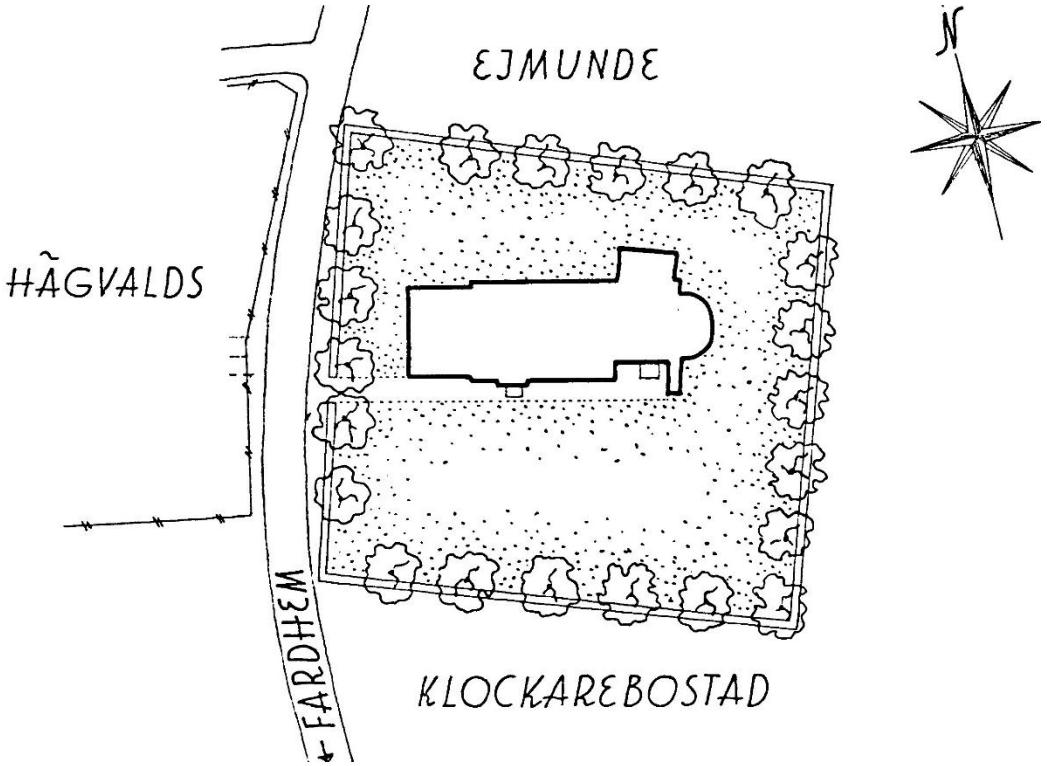
Gerum kyrka och kyrkogård fotograferad från sydväst, ovan, 2023. Foto Pär Malmros, Visby stift.

Gerum kyrka och kyrkogård fotograferad från sydost, ovan, 2023. Foto Pär Malmros, Visby stift.

Situationsplan Gerum kyrka 2009. Reviderad 2023, Gotlands Museum.

Situationsplan Gerum uppmätt av J. Söderberg 1943. Ur Sveriges kyrkor (219) Gotland VII:3 (1994).

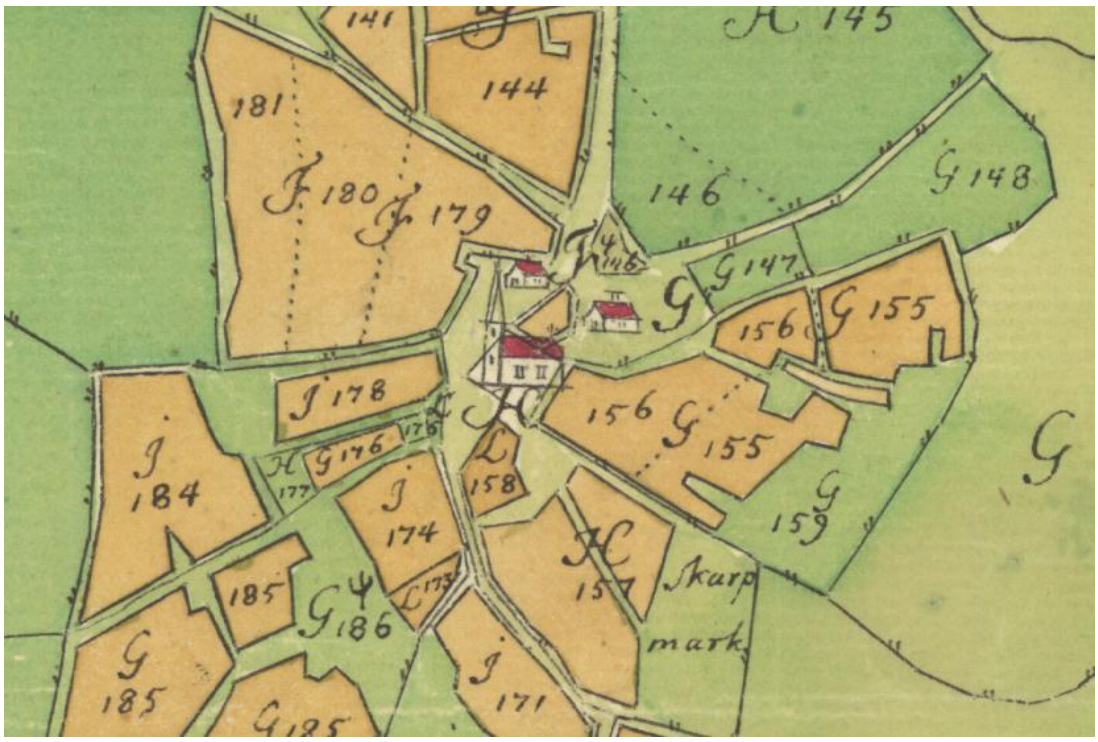
Historik

Skattläggningskartan från 1752 visar att kyrkan närmast omges av åkermarker. På laga skiftes karta från 1884 syns kyrkogårdens omfattning. Den har samma storlek idag.

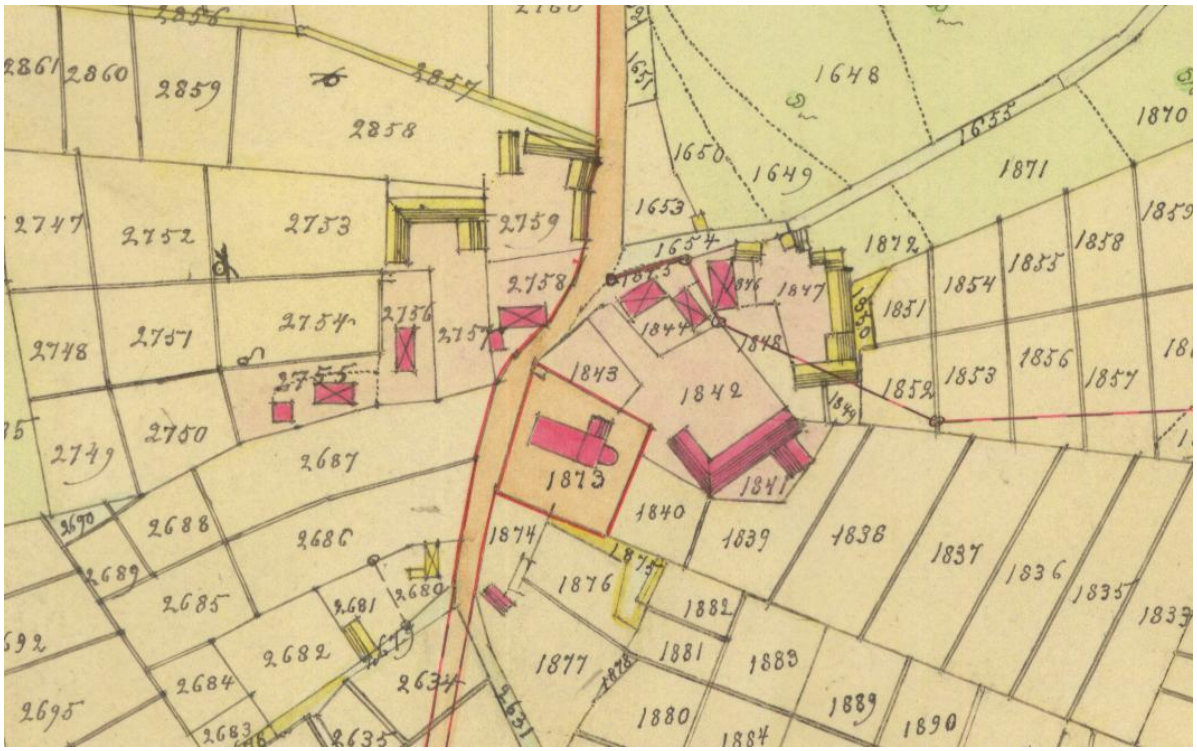
Visitationsprotokollen på 1690-talet omtalar en stiglucka. År 1699 noteras att ”Kyrkiogårdsplankett och Lijklukan” är helt bristfälliga. Troligen är det ett träplank. Det är möjligt att det är en annan ingång till kyrkogården. Stigluckan nämns inte senare och har tydligen försvunnit. År 1833 är ”stängslet” kring kyrkan förfallet men vid visitationen 1848 i försvarligt skick. Det är inte helt klar när träplanket ersattes av stenmurar men det är troligt att murar var anlagda 1848. Enligt uppgift flyttades under 1850-talet ”alla grafstenar från sina platser och bilda nu en trottoir bredvid kyrkomuren”. Därefter ”plöjdes och föstes kyrkogården jemn, besåddes med höfrö och öfverblivne stenar uppställdes mot kyrkomuren; de fleste utan prydnader och inskrifter, dock en af de större prydd med bilder. Inalles 26 gravstenar här”. ”På kyrkogården finnas nu åtskilliga mindre och nyare minnesvårdar af trä.” Det finns inte några av dessa bevarade idag. År 1861 omtalas att den västra muren var bristfällig samt att kyrkogården saknade plantering. Muren omlades 1874 då även trägrindar anskaffades. Den södra kyrkogårdsmuren lades om 1910 och den östra 1912. År 1914 anskaffades järngrindar och stolpar till ingången i väster.

År 1860 nämns ett ”skjul för prästens hästar”. År 1883 konstaterades att byggnaden inte låg på kyrkans mark och dessutom var mycket bristfällig. Den ersattes 1883 av en träbyggnad vid kyrkogårdens sydvästra hörn, vilken revs efter 1927.

År 1860 fanns en ”sparbössa” vid grinden in till kyrkogården. Det har även enligt 1594 års inventarium funnits solur på kyrkogården och vid prästgården. År 1680 noteras dock inte några solur.

Skattläggningskarta 1752.

Laga skiftes karta 1884. Kyrkogården har samma utsträckning som idag.

Gerum kyrka med en träbyggnad som uppfördes 1883. Den ersatte ett tidigare ”skjul för prästens hästar”.
Foto Erik Fant 1927. ATA.

Gerum kyrka och kyrkogård fotograferad från sydost. Marken är ojämn med gravkullar och högt gräs. Foto Olof Sörling. ATA.

Gerum kyrka fotograferad från öster. Foto Erik Fant 1927. ATA.

Gerum kyrka fotograferad från sydost. Fotograf okänd 1947. ATA.

Nulägesbeskrivning

Kyrkogården har en närmast kvadratisk utformning. Troligen har den bevarat en ursprunglig utsträckning i öster, norr och väster men har utvidgats något åt söder. Kyrkogården är inhägnad av kallmurade kalkstensmurar. Murarnas sträckning är i söder 46 m, öster 42, norr 47 m, och väster 44 m. Kyrkogården har en ingång i den västra sträckningen. Här finns en dubbel svartmålad järngrind med grindstolpar murade av kalksten med pyramidformade överliggare av kalksten. Grindstolparna reparerades 1994. Innanför grinden står en belysningsstolpe med strålkastare. En gång belagd med cementplattor med frilagd ballast leder från den västra grinden längs med kyrkans södra fasad. I övrigt saknas gångar.

Kyrkogården omges av en trädkrans bestående av äldre friväxande lind (nr 1-5, 16-22), medelålders friväxande lind (nr 6-10, 15), äldre hamlad skogslönn (nr 11-12, 14) och äldre hamlad hästkastanj, (nr 13). Solitära träd saknas. De äldsta träden planterades sannolikt i början av 1900-talet. Huvuddelen av trädkransen planterades i mitten av 1900-talet.

De flesta gravarna är belägna söder och öster om kyrkan. Norr om kyrkan finns endast en synlig grav, en gravhäll. Mot kyrkogårdens norra mur står ett par gravhällar samt ett antal gravvårdar uppställda. Fler hällar återfinns i det s.k. fryshuset som tidigare var ett kylrum för socknen. Det är ett rött litet uthus som ligger ett par hundra meter öster om kyrkan till vänster längs vägen mot Levide.

Omedelbart söder om absidmuren ligger en vit kalksten, ca 30 cm hög, med kvadratisk genomskärning. Det kan ha varit en ’stigsten’ använd för den som skulle bestiga en häst. Det ligger nära till hands att prästen som en tid hade sitt stall på kyrkogården, använde stenen.

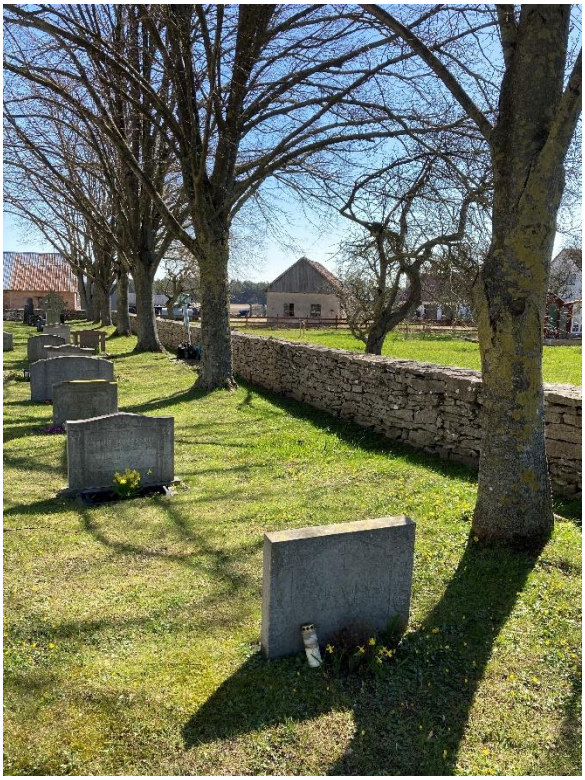
Gerum kyrka och kyrkogård fotograferade från ovan 2023. Foto Pär Malmros, Visby stift.

Gerum kyrka och kyrkogård fotograferad från sydost. Foto ES 2023.

Den västra murstäckningen. Foto ES 2023.

Den södra murstäckningen fotograferad från väster. Foto ES 2023.

Den östra murstäckningen fotograferad från söder. Foto ES 2023.

Den norra murstäckningen fotograferad från öster. Foto ES 2023.

Huvudingång i väster. En konstmässigt formgiven pargrind i svartmålat smidesjärn flankerad av murade fyrkantiga stolpar i kalksten med pyramidformade överliggare. Foto ES 2023.

En gång belagd med betongplattor leder från huvudingången fram till kyrkan. Foto ES 2023.

Den södra delen av kyrkogården fotograferad från väster. Foto ES 2023.

Den södra delen av kyrkogården fotograferad från öster. Foto ES 2023.

Den västra delen av kyrkogården fotograferad från söder. Foto ES 2023.

Den västra delen av kyrkogården fotograferad från norr. Foto ES 2023.

Den norra delen av kyrkogården fotograferad från väster. Invid muren står en förrådsbyggnad med TC. Foto ES 2023.

Äldre gravhällar nordväst om kyrkan. Foto ES 2023.

Den norra delen av kyrkogården fotograferad från öster. Foto ES 2023.

Den östra delen av kyrkogården fotograferad från norr. Foto ES 2023.

Möjligen en stigsten, ca 30 cm hög vid absiden. Den användes för att sitta upp på hästryggen. Foto ES 2023.

Den östra delen av kyrkogården fotograferad från söder. Foto ES 2023.

Exempel på kulturhistoriskt värdefulla gravvårdar

En grupp låga gravvårdar i svart granit för tre systrar från 1906 till 1985, söder om koret. Utpekade som kulturhistoriskt värdefulla genom sin placering i grupp. Foto ES 2023.

Grusgrav omgiven av stenram med gravvård i granit från 1936. Utpekad som kulturhistoriskt värdefull genom sin utformning. Foto ES 2023.

Grusgrav om given av stenram med gravvård i kalksten från 1959. Tidstypisk. Utpekad som kulturhistoriskt värdefull genom sin utformning. Foto ES 2023.

Gravvård i kalksten i form av ett ringkors från 1931/32. Utpekad som kulturhistoriskt värdefull genom sin utformning. Foto ES 2023.

Gravvård i svart granit från 1918. Tidstypisk. Utpekad som kulturhistoriskt värdefull genom sin utformning. Foto ES 2023.

Gravvård i svart granit från 1918. Tidstypisk. Utpekad som kulturhistoriskt värdefull genom sin utformning. Foto ES 2023.

Kyrkobyggnaden

Kyrkans huvuddrag

Gerum kyrka hör till de många kyrkor på Gotland som vittnar om ett ombyggnadsprojekt som har avstannat innan det blev klart. Främst gäller det tornet vars murar är låga så att nästan hela resningen består av tornhuven som sträcker sig ett mindre stycke över kyrktaket. Även det gotiska långhuset, som är ovanligt stort i förhållande till det lilla romanska absidkoret, visar på hur kyrkan förändrats och att man hade tänkt att fortsätta med ett nytt gotiskt kor. Sedan yttertaken sänktes på 1800-talet har skillnaden blivit något mindre. Kyrkan uppvisar ett ovanligt drag bland gotländska kyrkor genom att långhuset byggts innan ett tänkt nytt kor och inte tvärtom. Det kan sannolikt förklaras genom samma växelvisa förnyelse av kyrkans östra och västra delar som präglar öns kyrkor. Inne i kyrkan finns en dopfunt som hör till de bäst bevarade av öns särpräglade tidigmedeltida sandstensdopfuntar.

Kyrkan består av ett romanskt kor med absid samt ett gotiskt långhus med lågt torn i väster på vilket reser sig en tornhuv som också inrymmer klockan. Koret och absiden tillkom under början av 1200-talet medan långhuset och tornet i slutet av århundradet eller omkring år 1300. Tornet utgör endast den nedersta våningen av ett planerat mycket högre torn. Medan koret och absiden utgör en rumsformation med tydlig romansk karaktär utgör långhuset ett renodlat och resligt gotiskt rum centrerat kring en mittkolonn. Särpräglad är den dubbla triumfbågen som synes bero på att man vid bygget av långhuset avsåg att ersätta koret med ett nytt och större. På var sida om korets östvägg har vid okänd tidpunkt rests två strävpelare för att komma tillrätta med de kraftiga sprickor som syns från vinden. Sakristian byggdes 1835. Att kyrkan varit tillräckligt rymlig för församlingen framgår av att man aldrig behövt bygga någon läktare för att få in fler sittplatser och att västra delen av kyrkan sedan åtminstone 1700-talet varit avdelad till magasin med en fint målad skärmvägg. Det var en lösning som inte var ovanlig på Gotland men som endast bevarats här och i ett fåtal kyrkor till.

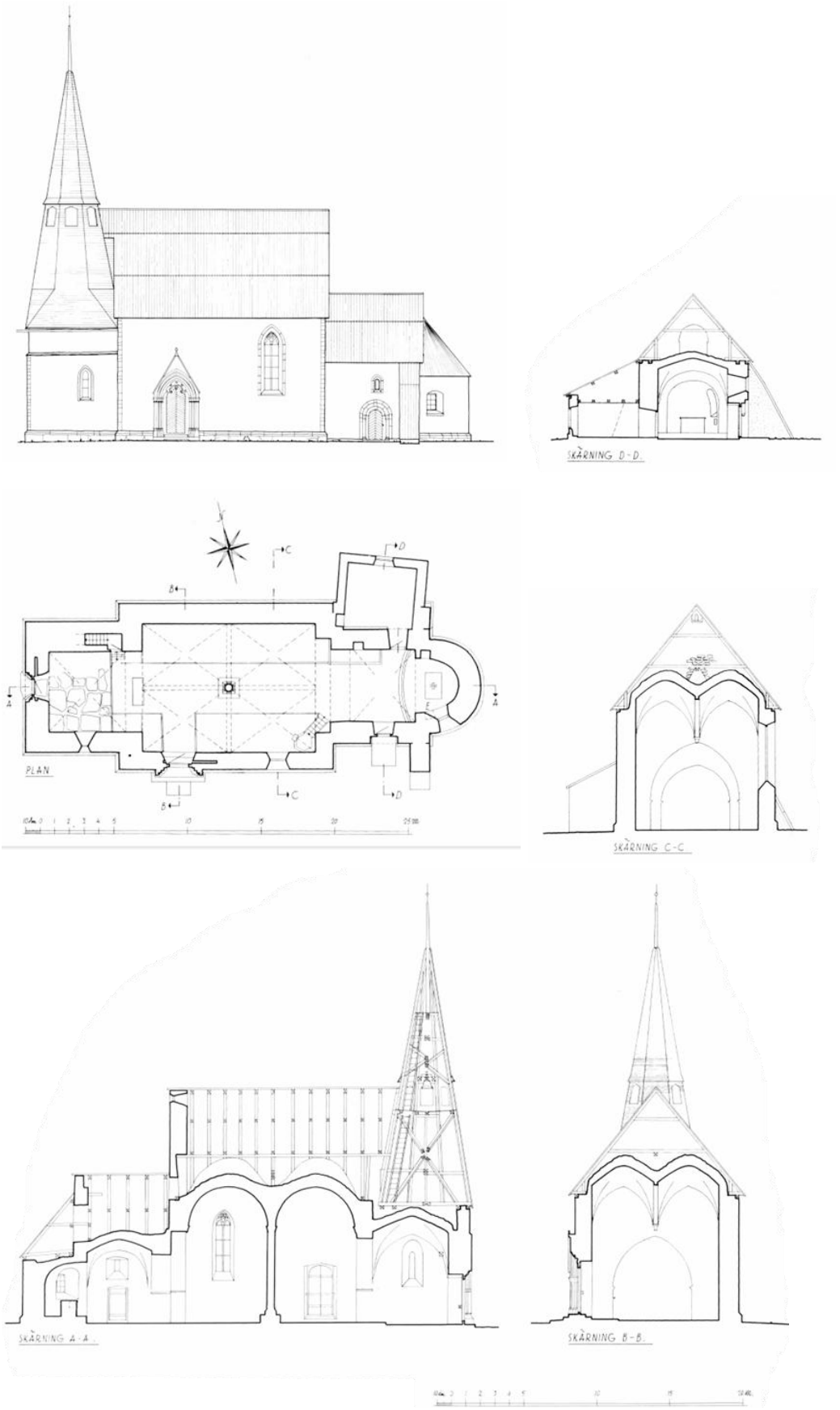

Kyrkan från sydväst. Foto JL 2023.

Exteriör från sydöst och nordöst. Foto JL 2023.

Fasad mot söder, tvärsektion genom kor och sakristia mot öster, plan, tvärsektion genom långhuset mot öster, längdsektion mot söder samt tvärsektion genom långhuset mot väster. Uppmätningar John Söderberg 1943 och Gunnar Wirén 1981 (fasadritning samt revidering av planen), efter Sveriges Kyrkor (219) Gotland VII:3 (1994). Kor och absid byggdes i början av 1200-talet, långhus och torn vid 1200-talets slut, strävpelarna norr och söder om koret vid okänd tidpunkt samt sakristian år 1835.

Byggnadshistorik

Om den äldre byggnadshistorien för Gerum kyrka är inte mycket känt och man är främst hänvisad till vad som går att läsa ut av den nu stående byggnaden. Några undersökningar under kyrkans golv har inte företagits som skulle kunna ha visat på äldre grundmurar eller andra byggnadsspår. Återanvända portaler, omfattningsstenar eller annat material går inte att se i murverket och inte heller avtryck av rivna byggnadsdelar. Samtidigt är det rimligt att anta att det har funnits en kyrkobyggnad på platsen innan den nuvarande kyrkans äldsta delar, koret och absiden, byggdes ett stycke in på 1200-talet. Den stilistiska dateringen till denna tid har stöd i dendrokronologisk datering av vissa konstruktionsvirken. Dels förefaller det på goda grunder vara möjligt att hävda att alla gotländska socknar haft en kyrka senast på 1100-talet, dels är dopfunten och triumfkrucifixet sannolikt äldre än det romanska korpartiet.

Den äldre kyrkan på platsen har sannolikt varit av trä. Troligen har kyrkan utvidgats på det för Gotland sedvanliga sättet att träkyrkans kor ersatts av ett nytt och större murat kor, det nuvarande koret med absid. Detta kor var rimligen tänkt att förenas med ett murat långhus. Det kan inte uteslutas att något sådant byggdes, men det som talar emot detta är att korets västra del synes vara anpassad för att omslutas av östra gaveln i ett långhus. Sockeln blir enklare längst i väster och korportalen är placerad ovanligt långt åt öster vilket kan förklaras med att en del av den nuvarande sydfasaden inte skulle vara synlig. Något som också talar för detta är att kyrkans utvidgning och omvandling från romansk till gotisk kyrka inte gick från öster till väster utan tvärtom. Sannolikt var det så att efter absidkorets tillkomst dröjde det länge innan kyrkobyggandet fortsatte med ett nytt murat långhus istället för träkyrkans långhus. Förnyelsen följde alltså den för Gotlandskyrkor vanliga där ett nytt kor följdes av ett nytt långhus, även om det här tog något längre tid än vad det brukade under 1200-talet. I öns så kallade klövsadelskyrkor, som har ett kor som är högre och större än långhuset och som utgjorde första steget i en aldrig fullbordad byggprocess, byggdes koret under 1200-talets slut eller under 1300-talet, relativt kort tid innan kyrkobyggandet på Gotland avstannade vid 1300-talets mitt. Vid de kyrkor som fick nytt kor under 1200-talets början eller mitt hann man bygga ett nytt långhus innan förnyelsen avstannade.

Byggnadsuppehållet mellan koret och långhuset torde innebära att Gerum var en av de träkyrkor som stod kvar längst på Gotland, till slutet av 1200-talet eller omkring 1300. När kyrkan således fullföljdes med ett nytt murat långhus, vilket torde ha skett strax efter 1300 att döma av en dendrokronologisk analys av konstruktionsvirken på vinden, kom detta att bli väsentligt större än vad man tidigare planerat. Det gavs också en annan resning och stilkaraktär än det tidigare koret och det framgår av såväl triumfbågens utformning och av en förtagning på sockeln i sydöstra hörnet att man vid långhusbygget avsåg att en dag ersätta koret med ett nytt som i storlek och stil bättre anslöt till det nya långhuset. Kyrkans fullbordande innebar alltså även första etappen i en ny kyrkobyggnad. Dessutom byggde man inte bara ett nytt långhus utan inledde också arbetet med att förse kyrkan med ett torn, vars inledande etapp endast avsåg dess nedersta våning. Den del av tornet som var synligt inifrån kyrkan blev färdig, men sedan avstannade byggprojektet. Varken tornet eller det nya koret kom således på plats. Att avbrottet skedde just här talar för att kyrkan byggdes så pass sent att endast några få årtionden återstod till 1300-talets mitt då byggnadsverksamheten på ön avtog. Emellertid kan den tidigare utdragna byggnadsprocessen också tala för att socknens resurser var begränsade och även nu fick ombyggandet att dra ut på tiden.

En detalj som är svår att förklara är den murklack som finns i långhusets sydvästra hörn. En möjlig förklaring är att södra muren enligt uppmätningsritningar är något tunnare än den norra och att klacken kan visa att även den södra muren var tänkt att få samma tjocklek. Även norra tornmuren är någon tjockare än den södra. Detta till följd av murtrappan i norra muren vilken också gjort att hela tornbågen är något förskjuten åt söder. En annan företeelse är att inte bara den större utan även mindre delen av triumfbågen är spetsbågig. Den har därtill samma bredd som koret. Det är en inte ovanlig företeelse att triumfbågen i romanska kyrkor har vidgats till spetsbågig form. Samtidigt syns inga skarvar i murverket, anslutningen till korvalvet är elegant gjord och avtrycket av formbräder i bågen är inte så mycket annorlunda än de motsvarande i korvalvet. Den spetsbågiga formen kan dock svårligen ha tillkommit redan vid korets byggnadstid i början av 1200-talet men väl något senare, närmare 1200-talets mitt. Mest troligt är dock att bågen är från samma tid som långhuset. De hålkälade anfangslisterna är lika men inte identiska. De två bågarna följer inte exakt parallella linjer men är ändå tillräckligt samordnade och den mindre, egentliga triumfbågen hade inte kunnat vara högre med hänsyn till korvalvet. Ovanför bågöppningen saknar koret gavelmur, vilken sannolikt revs då bågen slogs, vilket också talar för att det skedde tidigast i samband med långhusbygget.

Då långhuset var anpassat för att kompletteras med ett nytt kor genom den större triumfbågen och förtagningar i sockeln, kan det te sig onödigt att göra en sådan krävande byggnadsoperation i det som ändå snart skulle kunna komma att rivas. Dels finns det fler exempel på att till synes provisoriska byggnadstillägg utformats till en samlad helhet som inte alltför tydligt demonstrerade att de var tillfälliga övergångsstadier, dels kan avsikten att ersätta koret med ett nytt ha varit en vag och avlägsen förhoppning från byggmästarens sida som inte var förankrad hos församlingen som ville ha ett fungerande kyrkorum med den goda syn in i koret som blivit regel under 1200-talet. Till det nya långhuset hade en snäv triumfbåge varit helt olämplig även om det bara varit ett kort provisorium under några år.

Två tillägg av okänd ålder är strävpelarna på var sida om korets östra gavel. Den norra är äldre än sakristian från 1835. Strävpelare av detta slag brukar anses ha tillkommit under 1600-talet, men kan vara både äldre och yngre. Rimligen har de tillkommit sedan hotande sprickbildning uppstått i den östra gavelmuren i tribunbågen och i bågöppningen ovanför valven mellan korets och absidens vind. Sprickor även på korets sidor talar för att grundförhållandena inte är de bästa för korets murar. I tornets västra del är infällt en kraftig ankarstock som håller ihop norra och södra muren. Med tanke på att detta bara är den allra nedersta av tornets våningar kan sättningen i murverket ha bidragit till att tornet inte fullföljdes. Möjligen kan delar av västra tornmuren ha murats om att döma av övre delen av

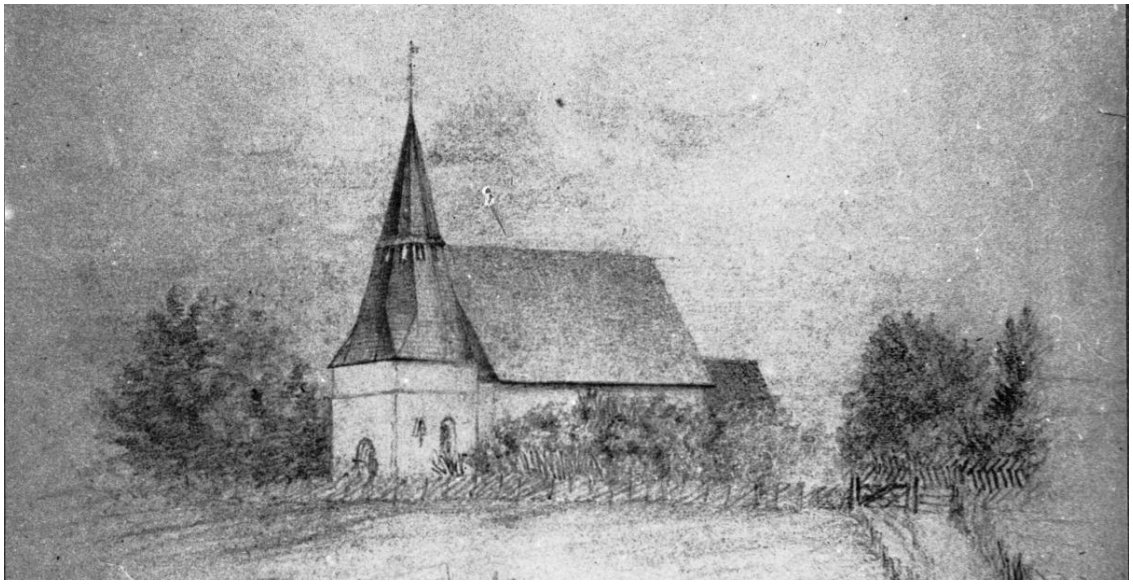
Troligen slutade det medeltida murade tornet just ovanför valvet. Teckningen i Wallins Analecta från 1700-talets förra del visar, trots att den är summarisk, att kyrkan hade en reslig huv med ljudgluggar i. vilket visar att plats inretts för klockorna i huven, troligen redan under medeltiden. En reparation och förändring i början av 1800-talet innebar att en äldre tornhuv revs och att murarna byggdes på med några meter. Gränsen är synlig genom den horisontella avsatsen med list ovanför vilken de huggna hörnkedjorna upphör. I planerna ingick att murpåbyggnaden skulle göra så pass hög att klockan kunde hängas innanför muren som skulle förses med ljudgluggar, sannolikt så att det skulle erinra om den murade delen av det låga tornet på Hogrän kyrka, men murarna gjordes inte så höga. Några årtionden senare, 1835, förnyades takstolen i samband med att taken belades med tegel och takvinkeln sänktes. Tidigare torde långhustaket ha skymd en

ansenlig del av tornhuven vilket kan förklara ett förslag inför tornpåbyggnaden omkring 1800 om att man skulle dra ut långhustaket över tornet.

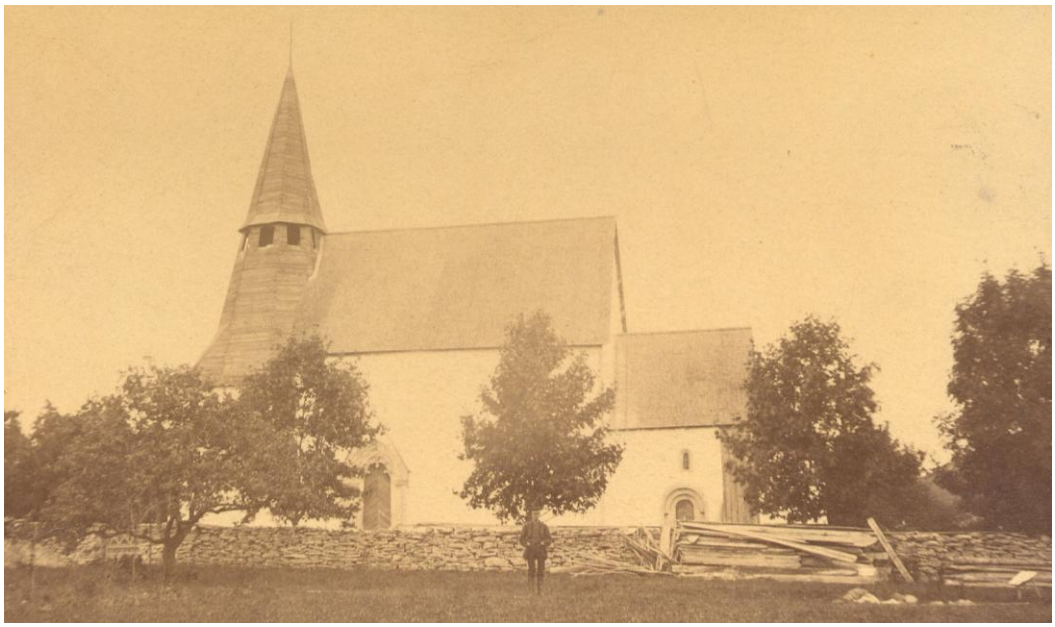
Till förändringarna 1835 hörde också att sakristian byggdes vid korets norra sida. Samtidigt genomgick kyrkorummet en inre restaurering som bland annat berörde bänkkvarteren. Vid något tillfälle, kanske i samband med altartavlans anskaffande, upptogs fönstret på absidens södra sida. Eftersom inga tecken finns på att absiden haft fönster i öster är det osannolikt att det redan från början hade ett asymmetriskt fönster i söder. Vid en yttre restaurering 1886 ersattes 1830-talets tegeltak av spåntak. 1903 ombyggdes tornhuven som fick en något stramare form utan de tidigare ljudgluggarna mot öster. År 1962 ändrades taken till faltak, men med de gamla spåntaken kvar som undertak. Faltaken gav kyrkan ett mer medeltida utseende men samtidigt är takvinkeln mycket lägre än den var när taken sannolikt täcktes av falar.

Den äldsta teckningen av kyrkan, återgiven i Jöran Wallins Analecta Gotlandensia (1740). Trots teckningens schematiska återgivning har den fångat uppdelningen i absid, kor, långhus och lågt torn. Eftersom tornhuven saknar dess idag mest karaktäristiska drag med skärmtaket som också hade varit enkelt att avbilda talar detta för att ett sådant saknades och att ljudgluggarna var infällda i huven utan skyddstak. Tornkrönet genomgick en omfattande ombyggnad strax efter sekelskiftet 1800.

Kyrkan från sydväst. Teckning av Gustafva Meukow 1850. Foto i ATA.

Exteriör från söder strax efter takomläggning 1886. Tornhuven ännu inte ombyggd. Foto ca 1890, Gotlands Museums arkiv.

Exteriör från sydöst. Foto Olof Sörling (?) ca 1890, ATA. Absiden har ännu inte fått spåntak.

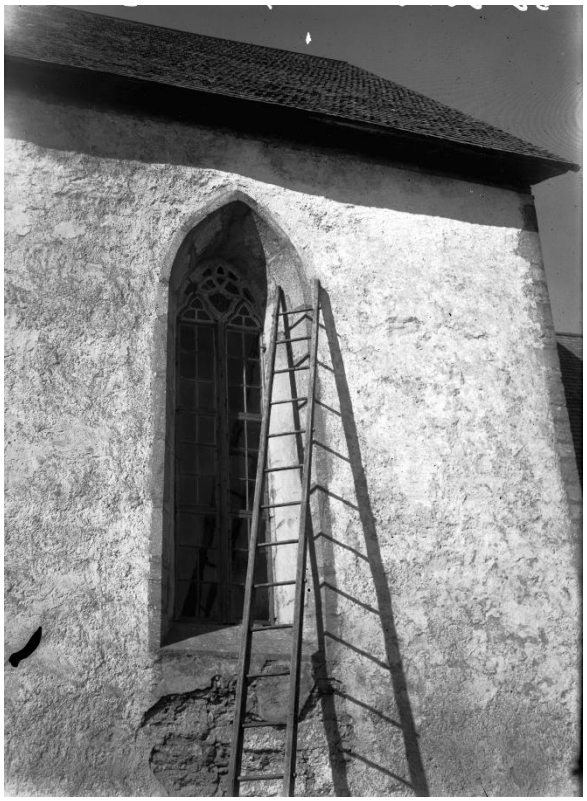

Detaljer av föregående visande ett litet skyddstak på tornet, troligen över en dragbjälke, samt avtryck på östra långhusgaveln troligen från att korets tak haft en högre resning fram till takens omläggning 1835.

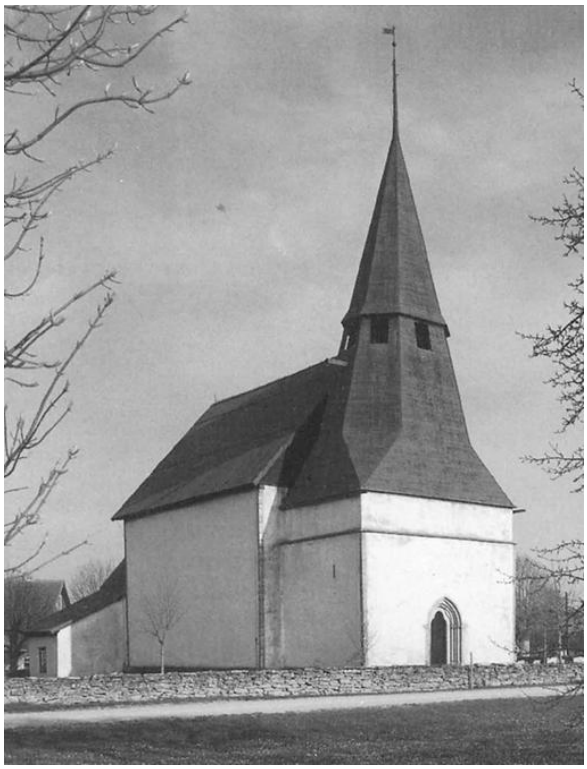
Exteriör från sydöst i början av 1900-talet. Foto Einar Erici, troligen 1915, ATA. Tornhuven har byggts om, sannolikt 1903 enligt årtal på vindflöjeln. Även absiden har fått spåntak. Skyddstaket på tornet med den utskjutande ankarbjälken är borta.

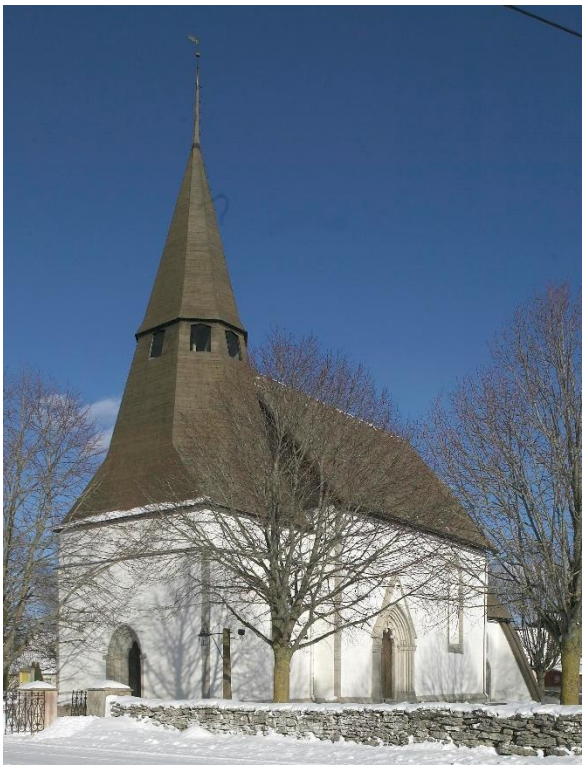

Korportalen och korets södra fönster. Till höger långhuset fönster. På bilderna syns fasadernas tidigare spritputs. Det är troligtvis stigstenen som står till höger i portalen. I ingången ligger också en ganska välbevarad gravhäll. Foto Einar Erici 1915 respektive Erik Bohrn 1938, ATA.

Exteriör från sydöst före och efter restaureringen 1962. Foto från 1947, ATA, respektive Rolf Hintze 1982, efter Sveriges kyrkor (219) Gotland VII:3 (1994).

Exteriör från nordväst och sydväst. Foto Rolf Hintze 1982, efter Sveriges kyrkor (219) Gotland VII:3 (1994), respektive Bengt A. Lundberg 2005, RAÄ.

Exteriör från sydöst. Foto Bengt A. Lundberg 2005, RAÄ.

Nulägesbeskrivning

Exteriör

Kyrkan består av ett litet kor i öster med absid, strävpelare och sakristia samt ett stort långhus och ett lågt torn i väster. Det låga tornet ger kyrkan dess karaktäristiska proportioner. Byggnadsmaterialet är kalksten. Samtliga murar är putsade och kalkade med huggen sten i de medeltida öppningarnas omfattningar som hörnkedjor på torn och långhus. Putsen är slätputs (foton visar att kyrkan ett tag haft spritputs) och äldre putsytor finns bevarade, bland annat på västra delen av korets södra fasad. Medan nordsidan är helt sluten, utöver sakristians fönster, har alla kyrkorummets delar fönster åt söder samt kor och långhus sina portaler. Dessa är, liksom tornets västportal, utformade med rika omfattningar i flera språng och med kolonnetter, långhusportalen även med vimperg (gavelröste). Korportalen från 1200-talet med sina kraftiga arkivolter är romansk, medan långhus- och tornportalen är gotiska med tätare språng och har kapitälband med skulpterad växtdekor. Tornportalens arkivolter är oregelbundna och troligen förändrade.

Tornet har liggande tornpanel, övriga delar av kyrkan faltak. Absidens och sakristians fönster är rektangulära och tillkomna troligen omkring 1700 respektive 1835. Övriga fönster är medeltida, det lilla romanska i koret från 1200-talet medan tornfönstret och det stora gotiska långhusfönstret är från omkring 1300. Socklarna har enkel skråkant men är högre på långhuset och tornet än på absidkoret. I södra hörnet mellan kor och långhus finns dels på korets södra sida ett parti med enklare sockel som sannolikt avsåg anslutningen mot det planerade romanska långhuset. På långhusets östra sida finns anslutningen till sockeln i ett förberett men inte utfört större kor. Sakristian och den södra strävpelaren saknar sockel. Sockel finns dock mot öster på den norra sakristian, men sannolikt är denna överflyttad från korfasaden där strävan byggdes. Den norra strävpelaren har inkluderats i sakristian. Strax ovanför den sitter i östra gaveln på sakristian en lucka till vinden. Den nu putsade ovansidan av strävpelaren återger delvis formen av enkla trappsteg, förmodligen följande stenblocken i strävpelaren men avsedda för att nå luckan i gaveln.

Exteriör från sydväst. Foto JL 2023.

Exteriör från sydöst. Foto Pär Malmros 2023, Visby stift.

Exteriör från nordväst. Foto JL 2023.

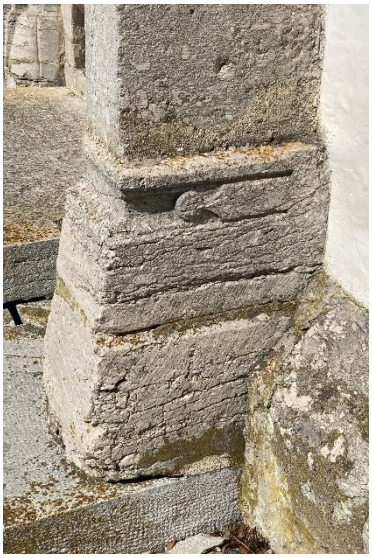
Tornets södra fönster. Till höger tornets södra sockel och hörnet mot långhuset. Foto JL 2023.

Långhusportalen. Foto JL 2023.

Långhusportalens västra basbands utsida och insida. Foto JL 2023.

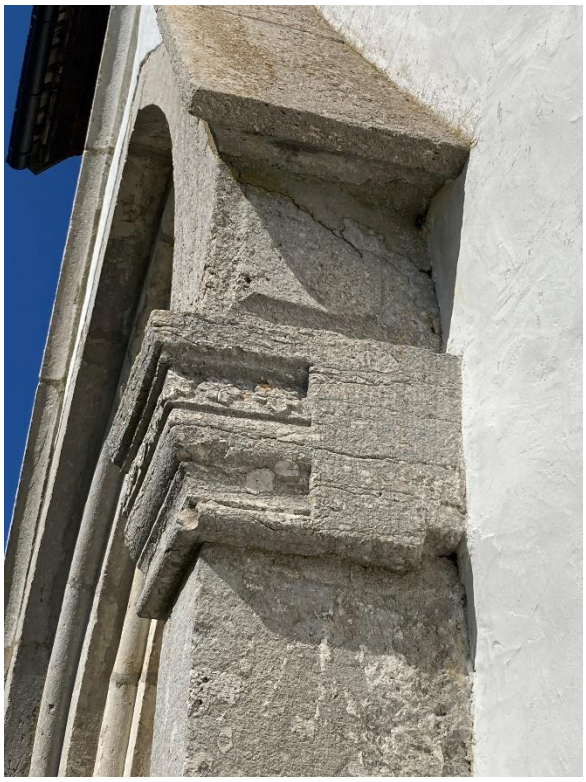

Långhusportalens östra basbands insida och utsida. Foto JL 2023.

Långhusportalens tympanonfält och arkivolt. Foto JL 2023.

Långhusportalens kapitälband. Ovan västra och östra bandens utsida. Till vänster västra och östra bandens insida. Foto JL 2023.

Detalj av långhusportalens tympanon. Foto JL 2023.

Till vänster, långhusfönstret. Foto JL 2023. Ovan, ljusglugg i långhusets östra gavelröste. Foto Pär Malmros 2023, Visby stift.

Långhusets östgavel och korpartiet från sydöst. Foto JL2023.

Långhusets sockel i det sydöstra hörnet, visande anslutning till ett tänkt större kor. Foto JL 2023.

Korets sockel mot söder väster om portalen. Huggen sockel saknas närmast långhuset. Foto JL 2023.

Koret och absiden från sydöst. Foto JL 2023.

Korets sydfasad. Foto JL 2023.

Korportalen. Foto JL 2023.

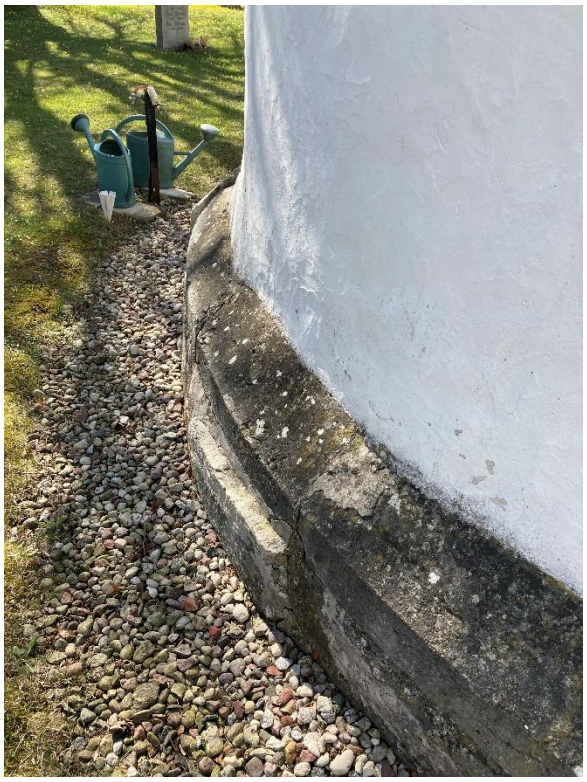

Parti av äldre puts på västra delen av korets sydfasad. Till höger korets södra fönster. Foto JL 2023.

Södra strävpelaren från sydväst och öster. Foto JL 2023.

Östfasaden. Foto JL 2023.

Del av absidens sockel. Till höger absiden från öster. Foto JL 2023.

Absidfönstret. Till höger norra strävpelaren från nordöst, vars ovansida tycks ha bearbetats till trappa till lucköppningen men sedan överputsats. Foto JL 2023.

Korsockelns sydöstra och nordöstra hörn, som markerar skarven mellan kor och strävpelare. Till vänster sockel på norra strävpelaren. Sockelstenen slutar tvärt utan hörn och är troligen löstagen från nordmuren samt infogad i den senare tillfogade strävpelaren snarare än ett tecken på att byggnadsdelarna är samtida och att strävpelaren skulle vara del av en tidigare sakristia. På bilden ovan till vänster syns också den s.k. stigstenen. Foto JL 2023.

Sakristian från nordöst. Foto JL 2023.

Sakristian från nordväst. Till höger sakristians västra sidas anslutning till långhuset sett från norr. Foto JL 2023.

Långhusets norra sockel sedd mot väster. Till höger nordfasaden mot öster. Foto JL 2023.

Tornet sett från norr respektive väster. Foto JL 2023.

Tornets murade del från nordväst. Foto JL 2023.

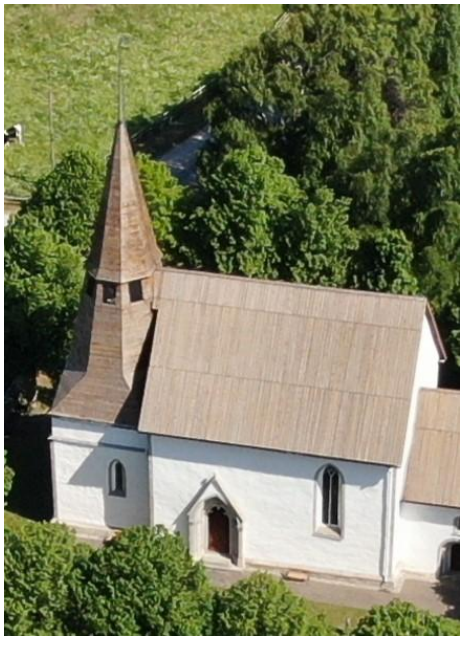
Tornets murade del från sydväst. Foto JL 2023.

Ovan anslutningen mellan övre delen av långhusets västgavel och tornet i nordväst och sydväst. Till vänster tornet från söder. Foto JL 2023. Nedan tornet och långhuset från söder ur flygperspektiv. Foto Pär Malmros 2023, Visby stift.

Tornportalen. Foto JL 2023.

Ovan tornportalens tympanon och arkivolt. Till vänster norra och södra kapitälbandet. Foto JL 2023.

Tornportalens dörr samt detalj av dörrens myntspringa. Foto JL 2023. Till höger tornet från sydväst ur flygperspektiv. Foto Pär Malmros 2023, Visby stift.

Tornhuven från sydväst. Foto JL 2023. Ovan till höger ljudgluggarna från söder samt, nedan i mitten vindflöjel med årtalet 1903. Foto Pär Malmros 2023, Visby stift. Nedan till höger tornhuven före 1903 med ljudgluggar även mot öster och något annan form. Foto (detalj) Olof Sörling (?) ca 1890, ATA.

Interiör

Kyrkorummet uppvisar en stor rymd i långhuset samtidigt som det har en ovanligt tydlig uppdelning i långhus och kor till följd av att koret är så pass mycket mindre. Koret är ett välbevarat romanskt absidkor där korfönstret inte bara är bevarat utan även har en medeltida glasmålning, om än något yngre än koret. Kyrkan är ovanlig genom kombinationen av det lilla absidkoret och ett stort gotiskt långhus. Innan det lilla fönstret i absiden togs upp, troligen på 1600-talet, torde kontrasten varit stor mellan det mörka koret och långhuset med sitt visserligen enda men mycket stora fönster. Mittkolonnen reser sig hög mitt i rummet och bidrar till att ge det dess karaktär. I väster öppnar sig tornbågen mot ringkammaren vilket ger en viss rumslig jämnvikt mot koret i öster. Av betydelse för rummets karaktär är förutom det höga långhuset med sin mittkolonn även det rika arrangemanget för triumfbågen genom att den är dubblerad med ett yttre språng som utgör en förberedelse för ett aldrig byggt nytt och större kor samt koret med sin akantusmålade absid. Rummet är tydligt uppdelat i samma delar som i det yttre. Koret med absiden i öster med dörr till sakristian i norr, i mitten av kyrkan det rymliga långhuset med mittkolonn samt i väster, bakom en tornbåge, ringkammaren, som dock invändigt är avskild med en något indragen trävägg till förvaringsrum. Väggen härrör från 1600- eller 1700-talet och visar dels att den västra delen av kyrkan sedan gammalt använts för mer prosaiska ändamål, till exempel sädesmagasin, dels att kyrkorummet alltid varit så pass rymligt för församlingen att man inte behövt ta ringkammaren i anspråk för sittplatser, särskild under de folkrika perioderna på 1800-talet då kyrkogångstraditionen också var stark.

Kyrkorummet har bevarat sin medeltida form såtillvida att alla murar och valv samt ingångar och de flesta fönstren är kvar sedan byggnadstiden. Alla delar täcks av murade valv, i absiden ett hjälmvalv, i övrigt kryssvalv. Sakristian har innertak av trä. Ingångarna är de medeltida kor-, långhus- och tornportalerna jämte ingången till sakristian från 1835 och dörren till torn- och vindstrappan. Absidens fönster är från 1600-talet medan de tre övriga är desamma som på medeltiden, om än med kraftig storleksskillnad mellan kor- och långhusfönstret. De medeltida fönstren hade glasmålningar, varav en bevarats i korfönstret, vilken är ovanlig dels genom att vara innefattad i ett tidigmedeltida fönster, även om glasmålningen är yngre, dels för att den bevarade delen upptar hela fönstrets yta. Bortsett från ett stengolv i ringkammarens västra del innanför skranket är golvet helt av trä, även kring altaret, vilket är ovanligt. Kyrkorummets väggar och valv är putsade. I långhuset och tornet förekommer huggen sten i kolonnen och anslutande bågar och konsoler, i tornbågen samt i inre sidoposter till portaler och fönster. Putsen är på olika, men begränsade ytor i rummet målad. Äldst är dekoren kring triumfbågens yttre språng och långhusfönstret vilken tillkom vid långhusets byggnadstid omkring 1300 och följer en på Gotland vanlig tradition under främst 1200-talet att måla kvaderstenar, här med i putsen ristade förlagelinjer. En ristning ovanför triumfbågens södra del visar ett krucifix som inte är imålat och som inte är samordnat med bågens övriga dekor. Till ett senare skede hör 1400-talsmålningarna, bestående huvudsakligen av målade passionsfriser på södra och norra muren i långhuset. De sitter på olika höjd, delvis troligen till följd av att de inte skulle skäras av fönstret i södra långhusmuren. Från samma tid, troligen 1400-talets mitt, härrör rester av moraliserande bilder, bland annat väster om långhusportalen. Från 1600-talets slut och 1700-talet härrör den rika växtdekoren i absiden samt de målade draperierna kring predikstolen och målningen på skärmväggen i väster. Förutom korfönstrets medeltida glasmålningsruta, troligen från 1300-talet, finns färgat medeltida glas bevarat i långhusfönstrets masverk. Det glasade vindfånget innanför långhusets sydportal tillkom i början av 1900-talet.

Sakristian norr om koret med ingång på korets norra sida har putsade innerväggar samt golv och tak av trä. Dess vind nås via en lucka i östgaveln. Från vinden syns korets putsade nordfasad och den norra strävpelaren, vilka varit inbyggda sedan sakristians tillkomst 1835. Putsen uppvisar inte samma grova struktur som den spritputs (?) som syns i äldre foton och alltså kan ha tillkommit då eller senare.

Uppgången till torn och vindar sker genom en trappa i tornets norra mur vilken leder rakt mot väster och mynnar ovanför valvet. Murarna är påbyggda med tunna två meter höga murar av sten i mindre format än de medeltida murverken och utgör den strax efter 1800 genomförda ombyggnaden av tornet. Några spår av att tornets murar tidigare skulle ha sträckt högre finns inte, inte heller några förtagningar i västra långhusmurens låga murade del av gavelröstet. På de förhöjda tornmurarna reser sig tornhuven, som är av den på Gotland vanliga konstruktionen av korsande trianglar utan mittmast. Ovanför ett bjälklag ett stycke upp i tornhuven ligger klockvåningen som omges av ljudgluggar åt alla sidor utom åt öster. Över den öppnar sig tornhuven uppåt. Långhusvinden saknar vägg mot tornhuven. Ovanför den låga gavelmuren är långhusgaveln på var sida om huven byggd av liggande träpanel. Takstolen är sannolikt från 1835 och uppvisar återanvända delar. Genom den glesa underpanelen syns spåntaket från 1886 som 1962 täcktes av nuvarande faltak. Östra långhusgaveln har i röstet en ljusglugg och därunder en triangulär avlastningsbåge ovanför triumfbågen. Murverket vilar här på grova träplankor med hål från dymlingar som visar att de utgjort delar av en väggpanel. Om det inte är från en träbyggnad (tidigare träkyrkan) kan det vara från ett träparti i den nuvarande byggnaden, till exempel en provisorisk västgavel över korets västra del. Sparbågen är sekundärt igenmurad, men med grövre sten än i tornets påbyggnad. Sannolikt tillkom den vid taksänkningen 1835 och byggdes av sten från gavelröstet, vilket förklarar blockens storlek. Men fyllnaden kan också vara betydligt äldre. En passage leder till den betydligt lägre korvinden. Närmast muren i väster syns ovansidan av korets låga västra gavel, vars höjd nätt och jämnt fyller ut utrymmet innanför det yttre språnget i triumfbågen. En avlastningsbåge i öster, ovanför tribunbågen, är rundbågig och har tydliga spår av skålbräder från när bågen slogs men visar också sprickbildningar, rimligen de som strävpelarna skall stabilisera.

Interiör mot sydöst. Foto JL 2023.

Interiör mot nordöst.
Foto JL 2023.

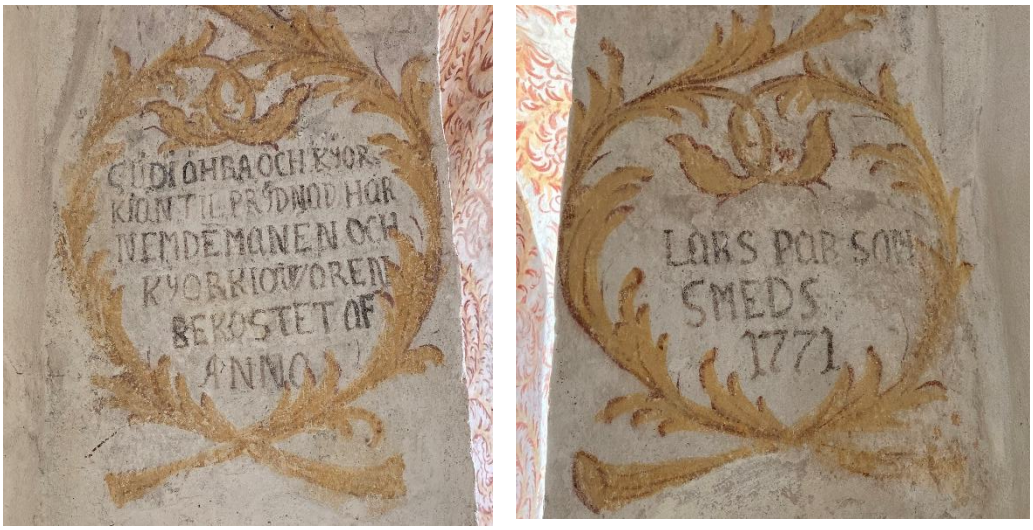
Interiör mot väster.
Foto JL 2023.

Interiör mot sydväst. Foto JL 2023.

Absiden och korets östra del. Foto JL 2023.

Målade inskrifter på var sida om tribunbågen. Foto JL 2023.

Interiör av absiden mot söder. Till höger korvalvet sett mot nordöst. Foto JL 2023.

Korets övre del mot söder med korfönstret. Foto JL 2023. Till höger glasmålning från 1300-talets mitt i korfönstret. Foto Bo-Göran Kristoffersson 2002-2004, Visby stift.

Triumfbågens norra sida sedd från koret i öster. Till höger korets norra sida sedd från sydöst. Foto JL 2023.

Koret och triumfbågen mot väster. Genom putsen lyser avtryck av valvbrädorna. Foto JL 2023.

Triumfbågens södra och norra vederlagsmur samt ett stycke av korets anslutande mur. Triumfbågen anses utifrån sin stora vidd och spetsbågiga form vara vidgad i efterhand, men tydliga spår saknas i murverket som talar för ett sådant ingrepp, vilket skulle innebära att bågen kan vara samtida med koret. Nedan till vänster triumfbågen mot norr. Nedan till höger triumfbågens norra del, med den vid långhusbygget tillfogade bågen mot öster. Foto JL 2023

Den äldre triumfbågen till koret omgiven av den yngre bågen i långhusets östra mur, avsedd som avlastningsbåge i den nya muren men också som blivande triumfbåge i ett planerat men aldrig utfört nytt kor, sedda från nordväst. Foto JL 2023.

Koret och triumfbågen mot öster. Till höger långhuset mot nordöst. Foto JL 2023.

Långhusvalven sedda mot nordöst. Foto JL 2023.

Långhuskolonnens bas sedd från sydväst. Till höger detalj. Foto JL 2023.

Långhuskolonnens bas sedd från nordöst. Ovan till höger kolonnens kapitäl. Till vänster detalj av basens hörndekorer. Foto JL 2023.

Valvkonsoler på långhusets södra, västra och, till höger, östra sida. Foto JL 2023.

Del av den yttre triumfbågens ristade och målade dekor. Till höger ett i putsen ristat krucifix över bågens södra del. Foto JL 2023.

Långhusets fönster. Till höger detalj av det medeltida färgade glaset i masverket och fönstrets målade omfattning. Foto JL 2023.

Glasat vindfång innanför långhusportalen. Till höger murklack i långhusets sydvästra hörn. Foto JL 2023.

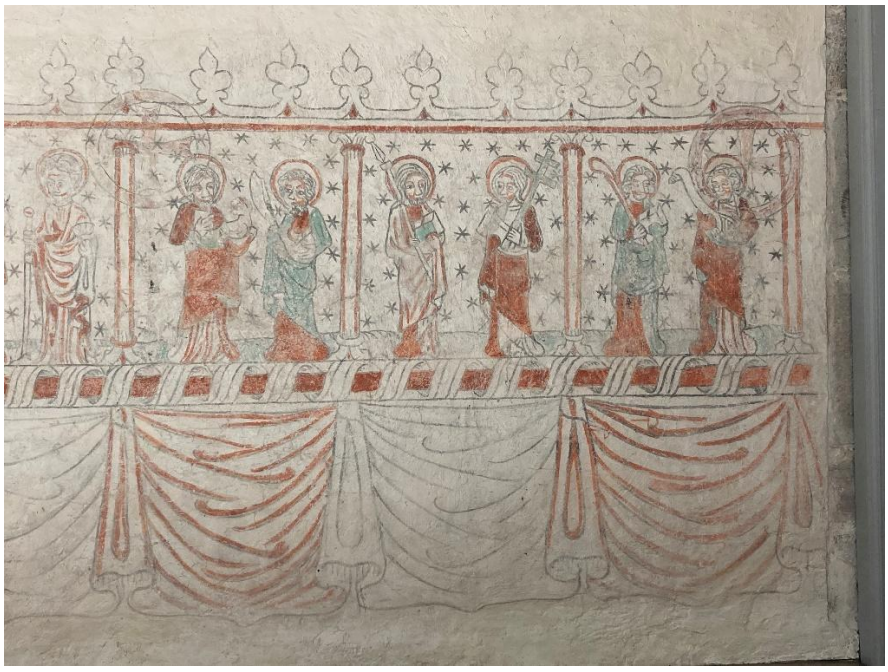

Interiör av långhuset mot väster. Foto JL 2023.

Långhuset mot väster med kalkmålningsfriser på södra och norra muren, omslutande rummet men på olika höjd. Foto JL 2023.

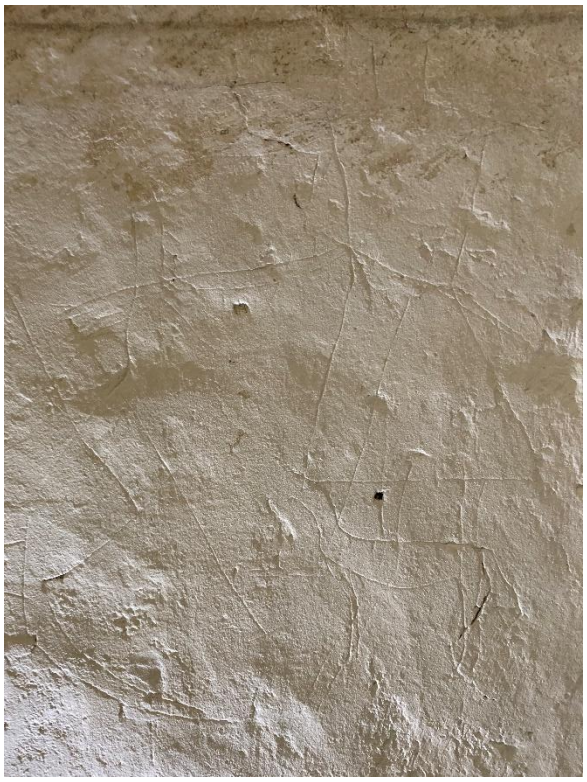

Kalkmålningar från 1400-talet på långhusets södra mur, längs ner väster om långhusportalen. Foto JL 2023.

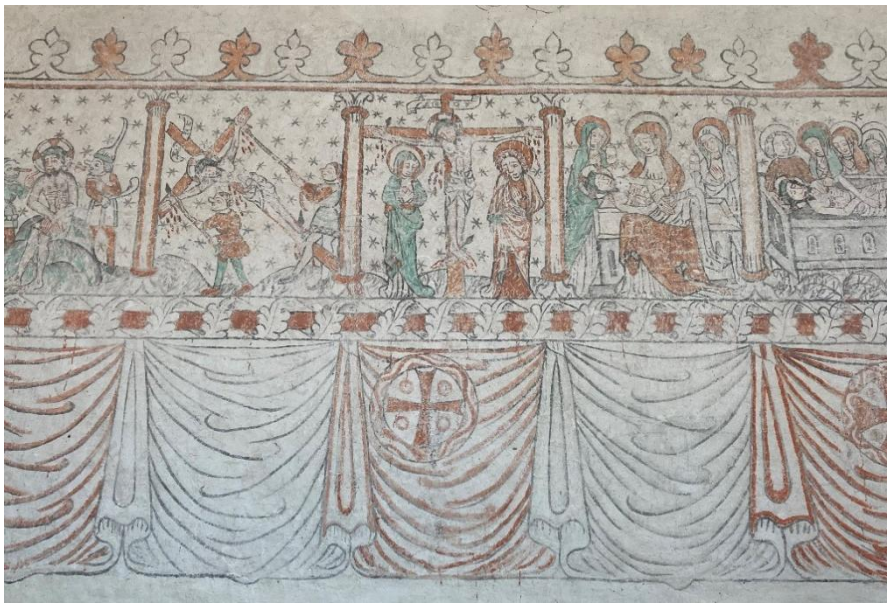

Långhusets nordvästra hörn med kalkmålningar från 1400-talet. Till höger detalj av medeltida putsristningar på murpartiet norr om tornbågen. Foto JL 2023.

Långhusets norra mur med kalkmålningar av ”Passionsmästaren” från 1400-talets mitt. Foto JL 2023.

Kalkmålningar från 1400-talet på långhusets norra och nordöstra murar. Foto JL 2023.

Tornbågen och ringkammaren sett från sydöst. Nedan till vänster skärmvägg till ringkammarens bakre del. Nedan till höger tornets valv sedd mot nordöst. Foto JL 2023.

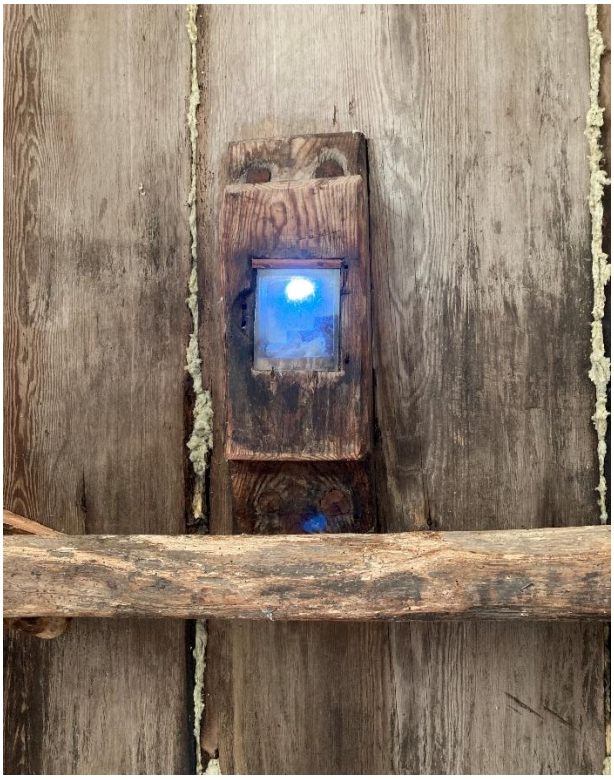

Ringkammarens skärmvägg sedd från väster. Nedan till vänster ringkammarens västra mur med dragbjälke. Till höger tornportalen inifrån. Foto JL 2023.

Ringkammarens fönster i söder. Till höger bössa på insidan av myntinkast i tornportalens dörr. Foto JL 2023.

Ingång till sakristian. Till höger sakristians inre sett mot nordväst. Foto JL 2023.

Interiör av sakristian mot norr. I mitten av rummet står den i 1837 års besiktning nämnda ”en både tjenlig och prydlig Contoirs-pulpet”. Foto JL 2023.

Sakristians vind mot öster och väster. Foto JL 2023.

Norra strävpelaren och korets norra mur sedda från sakristievinden. Till höger korets norra mur, täckt av puts från före sakristiebygget, samt den västra muren i sakristian. Foto JL 2023.

Uppgången till torn och vind i ringkammarens nordöstra hörn. Foto JL 2023.

Murtrappa i tornets norra mur sedd uppåt mot väster och nedåt mot öster. Foto JL 2023.

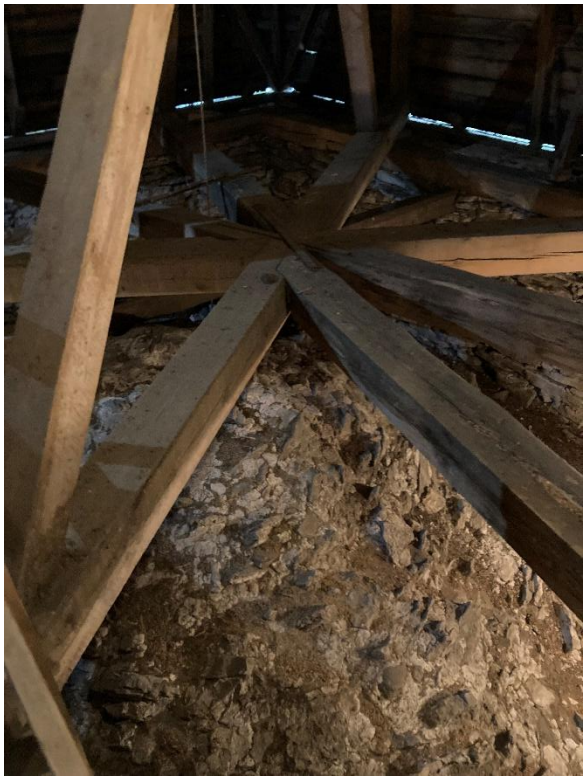

Tornets murade övervåning sedd mot söder längs med västmuren med valvets ovansida. Till höger det sydöstra hörnet visande murverket. Murverket ovanför valvet tillkom troligen vid tornreparationen de första åren av 1800-talet. Foto JL 2023.

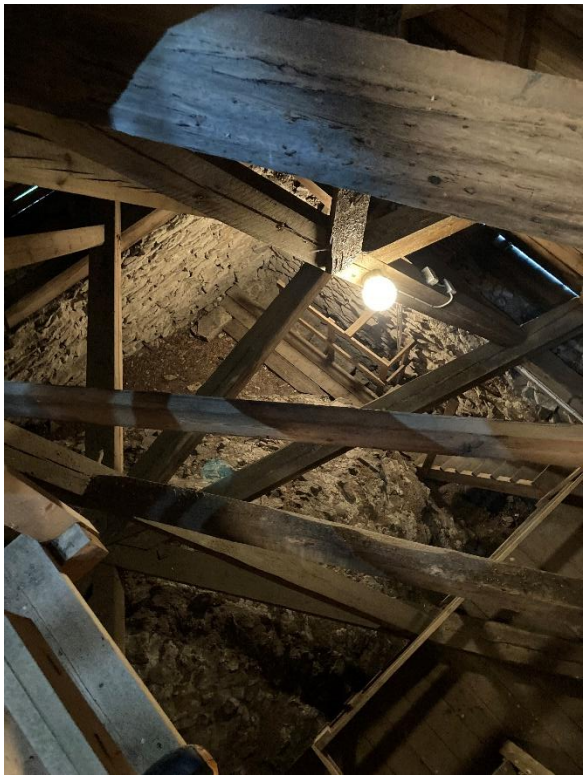

Anslutningen mellan tornets 1800-talsmur och långhusets medeltida västgavel. Förband saknas mellan långhusets och tornets murar vilket talar för att det murade tornet endast fullföljdes till valvets höjd och att tornhuven började där, möjligen med ett i trä byggt underrede. Foto JL 2023.

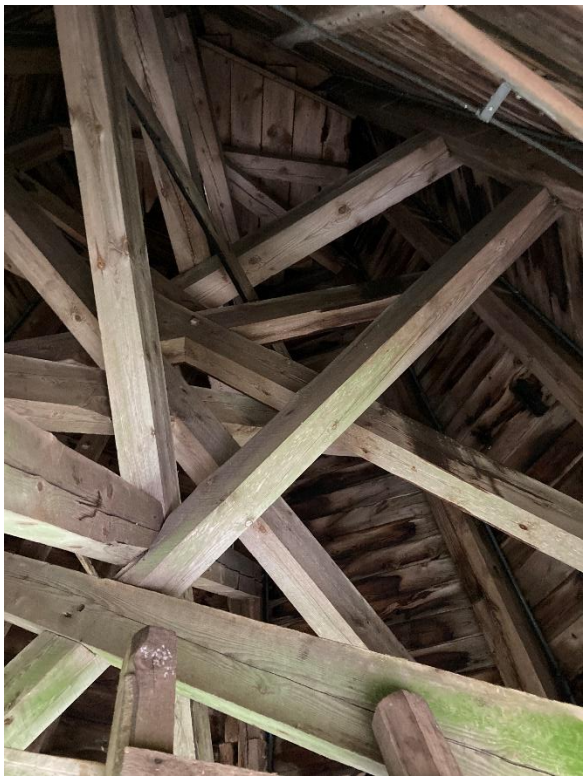
Tornets murade övervåning sedd mot väster vid nordvästra hörnet och trappans mynning. Till höger bjälklag på vilket tornhuven vilar. Foto JL 2023.

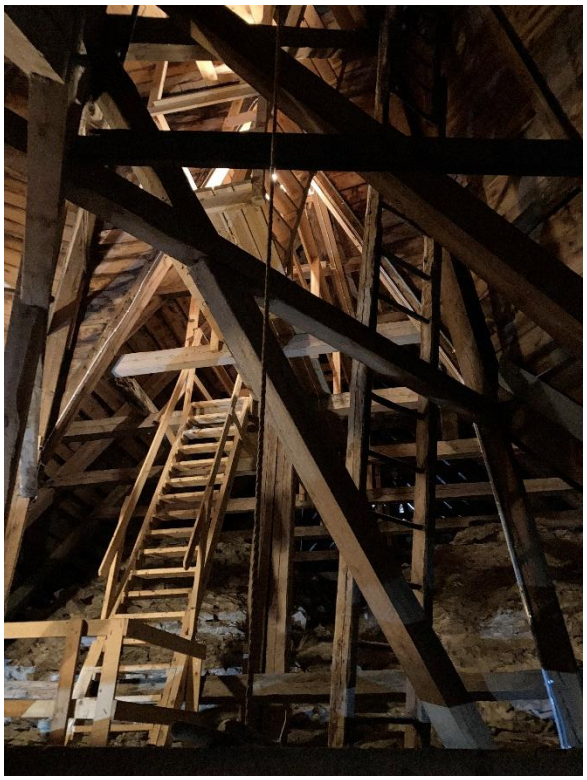

Blick från tornhuven nedåt mot nordväst. Till höger tornhuvens nedre del. Foto JL 2023.

Tornhuvens nedre del sedd uppåt mot nordöst. Till höger klockvåningen sedd mot nordöst med kimbningsstenar. Foto JL 2023.

Ringningsmotor i klockrummet. Kyrkan var i början av 2020-talet en av de allra sista på Gotland att övergå från handringning till motordriven ringning. Till höger huvens övre del sedd uppåt. Foto JL 2023.

Passagen till långhusvinden från tornet, sedd från sydväst. Till höger långhusvindens sydvästra hörn med panelad vägg mot väster. Till vänster långhusvindens övre del mot väster och öppningen mot tornet. Foto JL 2023.

Långhusvindens nedre del mot väster. Till höger långhusvindens övre del mot öster. Foto JL 2023.

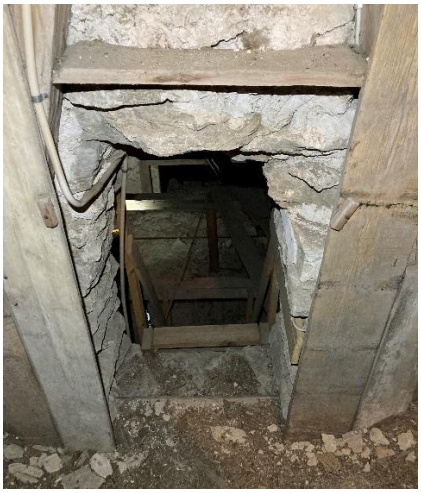

Del av taklaget sett mot nordväst med framskjutande delar av det äldre spåntak från 1886 som ligger under nuvarande faltak. Till höger långhusvindens sydöstra hörn. Foto JL 2023.

Triumfbågsmurens avlastningsbåge. Övre delen, detalj av dymmelhål som visar att virket är återanvänt, den murade fyllningen, kanske från taksänkningen 1835 och passagen till korvinden. Foto JL 2023.

Triumfbågsmuren sedd från korvinden. Passagen från långhusvinden sedd från sydöst. Till höger synligt parti av övre delen av korets västra mur ovanför triumfbågen, sett från nordöst. Foto JL 2023.

Korvinden mot väster med långhusets östra gavelmur och trappa från passagen från långhusvinden. Foto JL 2023.

Korvinden sedd ovanifrån mot öster. Till höger korets östra mur med öppning till absidvinden. Foto JL 2023.

Bågen över öppningen mellan kor- och absidvindarna sedd från öster från absidvinden med absidens takstol. I bågens topp finns, liksom på sidorna om bågen, spår av de sprickbildningar som sannolikt gav orsak till att bygga strävpelare på var sida om korets östra mur. Foto JL 2023.

Södra delen av bågöppningen mellan kor- och absidvindarna sedd från väster med avtryck av skålbräder. Till höger absidtakets bärlag sett från sydväst. Foto JL 2023.

Fast inredning och inventarier

Kyrkans inredning är huvudsakligen från 1600-talets slut och 1700-talet början men några viktiga inventarier är även bevarade sedan medeltiden, och då särskilt den tidigmedeltida dopfunten och triumfkrucifixet.

Kyrkans murade och från väggen fristående altare är medeltida men torde vara ommurat vid ett senare tillfälle då den annars förekommande nischen på altarets baksida saknas. På altaret står en altartavla av trä, tillverkad vid mitten av 1600-talet och målad av Jacob Riek 1667. Norr om altaret finns i absiden ett sakramentsskåp med medeltida trädörrar, försedda med inskuren dekor och järnbeslag. En piscinanisch finns på absidens södra sida, men vars bottenplatta av en häll som sannolikt är från 1600-talet visar att piscinor användes även efter medeltiden. På korets norra mur vid korbänken finns också en nisch. Triumfkrucifixet, sedan 1951-1952 i triumfbågen där det skall ha hängt ännu i början av 1700-talet, kan dateras till omkring år 1200. Nuvarande färgsättning är troligen från 1600-talet. Predikstolen från 1600-talets slut är enligt inskrift skänkt av Paul Rasmussen och målad 1699 av Abraham Beck. Den nuvarande trappan med grind är från 1838. Korbänken är troligen från omkring år 1700. Bänkinredningen i långhuset är från samma tid men ombyggd, bland annat 1838, då ett bänkkvarter i mitten av kyrkan togs bort och de andra utökades, och 1951-1952 då bänkarna gjordes bekvämare. Några äldre skärmar från de 1838 borttagna mittkvarteret är placerade som väggskärm.

Kyrkans märkligaste föremål är den tidigmedeltida dopfunten i sandsten. Den tillverkades av ”Mäster Majestatis”, numera ofta kallad ”Majestatisgruppen”, troligen under 1100-talets andra hälft och är rikt dekorerad. Den synes alltid ha stått på nästan samma plats i mitten av kyrkans långhus och utgör en av öns bäst bevarade medeltida dopfuntar. Delar av färgsättning finns kvar men det är svårt att säga om den är den ursprungliga eller från en senare ommålning. Ovanför dopfunten satt fram till sekelskiftet 1900 en bjälke med trissa för ett dopfuntslock. Ytterligare medeltida föremål i kyrkan är två processionskrucifix, ett från 1200-talets förra hälft, ett från 1300-talet. Före 1951-1952 var de grupperade tillsammans på korets norra mur. Nummertavlan är från 1873, gjord av Lars Pettersson i Gerum, medan en äldre tavla finns från 1700-talet. Orgeln från 1966 byggdes av Theodor Frobenius og Sønner orgelbyggeri i Lyngby på Själland. Kormattan av Gunvor Nordström, Gotlands hemslöjd, skänktes 1945.

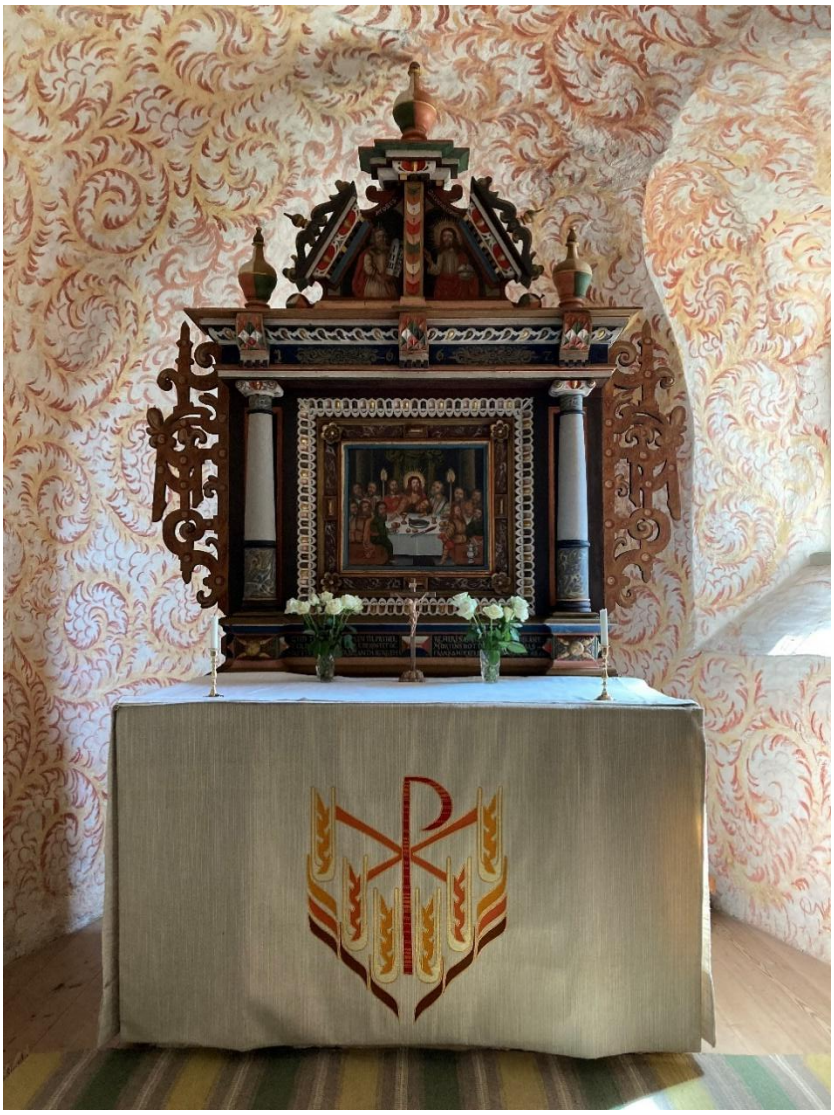
I ringkammaren står två gravhällar, dels en medeltida med smidesverktyg (för gården Smiss?), före 1951-1952 trappsteg i korportalen, dels en från 1600-talet. Ytterligare 9 gravstenar från 1300-talet till 1800-talet står uppställda i det för socknen gemensamma fryshuset. Ytterligare en av kyrkans märkligaste föremål är klockan. Den göts troligen under förra hälften av 1200-talet och är en av Gotlands äldsta kyrkklockor och en av de äldsta i bruk varande i landet. Ringningen skedde för hand till början av 2020-talet då den elektrifierades jämte ytterligare några av pastoratets kyrkor som en av de sista äldre sockenkyrkorna med handringning i landet. På Gotlands Museum förvaras medeltida träskulpturer från kyrkan, dels en ovanlig bild av den Uppståndne Kristus från 1400-talets förra hälft, dels en Madonnaskulptur från 1500-talets början. Statens Historiska Museum äger sedan 1867 ett ovanligt ciborium från kyrkan från 1200-talets förra hälft, kompletterat på 1400-talet.

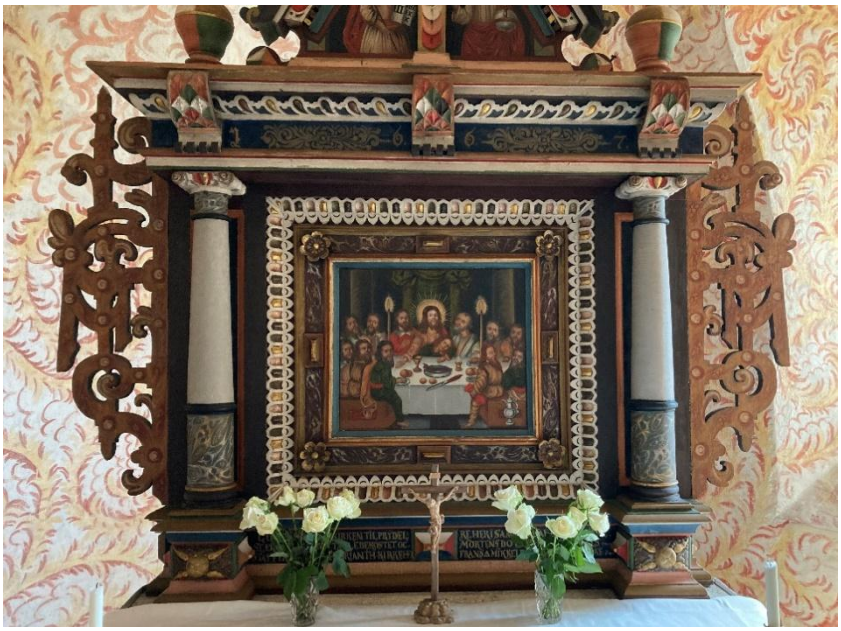
Kyrkorummet mot nordöst med inredning från huvudsakligen 1600-talets slut och 1700-talets början samt två av Gotlands mer anmärkningsvärda tidigmedeltida inventarier, särskilt dopfunten som är en av de bäst bevarade på Gotland men också triumfkrucifixet som hör till en grupp välbevarade krucifix från sent 1100-tal eller tidigt 1200-tal. Foto JL 2023.

Murat altare, medeltida men troligen ommurat senare eftersom bland annat nisch saknas på baksidan. Foto Bo-Göran Kristoffersson 2002-2004, Visby stift.

Altaruppsats av trä, tillverkad vid 1600-talets mitt, målad 1667 av Jacob Riek. Antependium inköpt av kyrkorådet 1988, från Slabbinck, Brügge, Belgien. Foto JL 2023.

Altartavlans centralparti. Foto JL 2023.

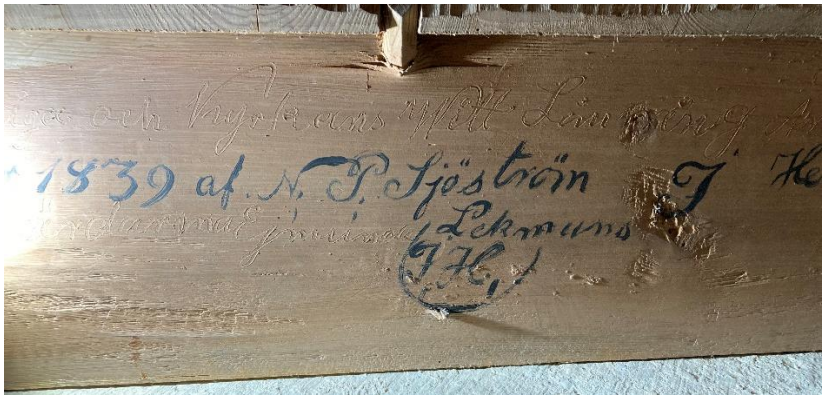

Altaruppsatsens krön samt mittpartiets målning. Foto JL 2023.

Altarets baksida sedd mot söder. Muren rakt bakom altartavlan är omålad. Till höger altartavlans baksida. Till vänster inskrift på baksidan om restaurering av kyrkorummet 1838 och 1839. Foto JL 2023.

Sakramentsskåp på absidens norra sida. Nedan detaljer. Foto JL 2023.

Nisch med piscina på absidens södra sida. Nedan detalj. Piscinan uthuggen ur en sekundärt använd ornerad häll med annan tidigare funktion. Då stilen på hällen tycks vara från 1600-talet talar det för att piscinan förnyats i sen tid och alltså användes även efter medeltiden. Foto JL 2023.

Nisch på västra delen av korets norra sida. Foto JL 2023.

Krucifix från omkring 1200. Foto JL 2023.

Triumfkrucifixet sett från olika vinklar. Foto JL 2023.

Predikstol från 1600-talets slut, enligt inskrift skänkt av Paul Rasmussen. Predikstolsklädet är inköpt av kyrkorådet 1988 från Slabbinck, Brügge, Belgien. Foto JL 2023.

Predikstolen från väster. Till höger ljudtaket underifrån samt detalj av korgen. Foto JL 2023.

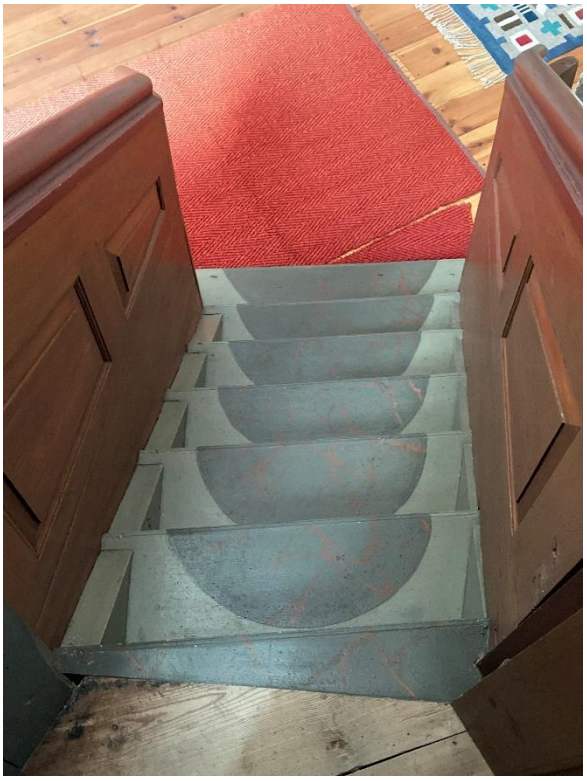

Duvan på ljudtakets undersida. Till höger urtavla, troligen knuten till timglaset vid predikstolen, målad på 1600- eller 1700-talet på ett medeltida invigningskors. Foto JL 2023.

Predikstolstrappan, tillverkad 1838, med dörr. Foto JL 2023.

Predikstolstrappan, stegens bemålning. Till höger ståndare för timglas på predikstolen från 1747 tillverkat av Petter Enbom. Foto JL 2023.

Korbänk, troligen från omkring 1700. Målningen framtagen och restaurerad 1951-1952. Foto JL 2023.

Korbänkens inre. Till höger krokar på väggen ovanför korbänken samt nisch. Foto JL 2023.

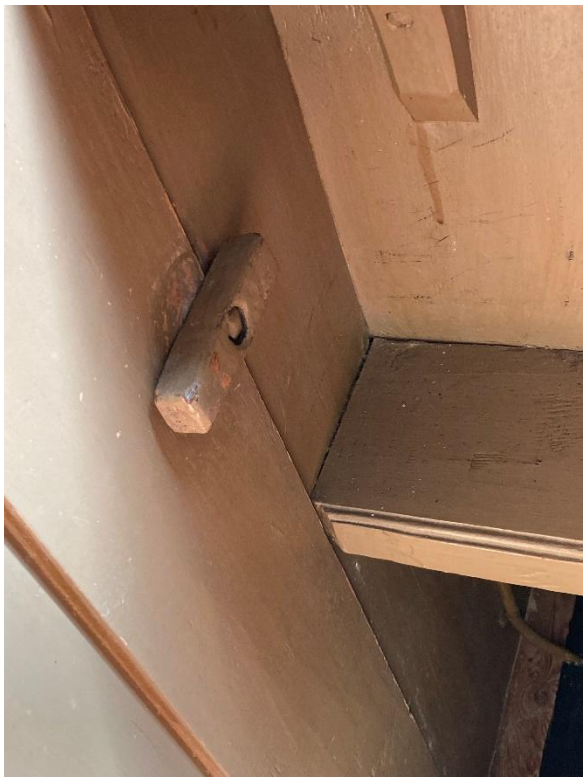
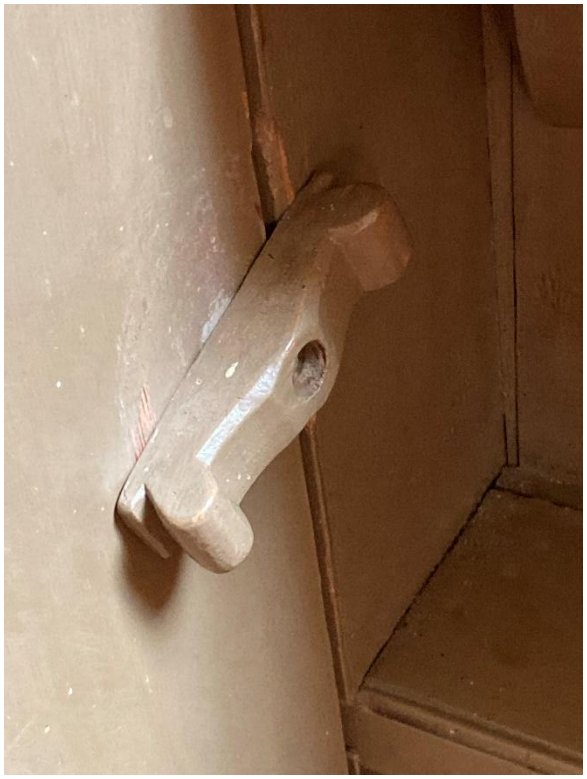

Bänkinredning på norra respektive södra sidan. Tillverkad omkring 1700, ombyggd 1838 och 1951-1952. Färgsättningen framtagen och restaurerad 1951-1952. Foto JL 2023.

Bänkarnas inre med knäfallsbräda. Delar av väggpanelen kommer från ett tidigare mittkvarter, avlägsnat 1838. Till höger hattkrokar på främsta södra bänken, under predikstolen, samt ej restaurerad bemålning. Foto JL 2023.

Vred på bänkdörrarnas insidor, snidade olika, troligen av bänkarnas innehavare eller för att de förnyats vid olika tillfällen. Foto JL 2023.

Vred på bänkarnas insidor, snidade olika. Foto JL 2023.

Dopfunt av sandsten med bemålning som möjligen delvis är ursprunglig. Tillverkad troligen under 1100-talets andra hälft, tillskriven ”mäster Majestatis”. Foto JL 2023. En av Gotlands bäst bevarade dopfuntar. Har sannolikt alltid varit uppställd mitt i långhuset om än något olika långt fram.

Detalj av dopfuntens fot. Foto ES 2023.

Dopfunten med lock samt detalj av foten. Foto JL 2023.

Dopfuntsfoten samt del av cuppan. Foto JL respektive ES 2023.

Scener från dopfuntens cuppa.
Foto JL 2023.

Processionskrucifix från 1200-talets förra hälft. Foto Bo-Göran Kristoffersson 2002-2004, Visby stift.

Processionskrucifix från 1300-talet. Foto Bo-Göran Kristoffersson 2002-2004, Visby stift.

Nummertavla tillverkad av Lars Pettersson i Gerum 1873. Till höger orgeln byggd 1966 av Frobenius orgelbyggeri, Lyngby. Foto JL 2023.

Äldre nummertavla från 1700-talet. Foto Bo-Göran Kristoffersson 2002-2004, Visby stift. Till höger kormatta av Gunvor Nordström, Gotlands hemslöjd, skänkt 1945. Foto JL 2023.

Gravhällar från medeltiden respektive 1600-talet. Nu i ringkammaren. Foto JL 2023. Till vänster kyrkans klocka, troligen från förra hälften av 1200-talet. Foto ES 2023.

Den Uppståndne Kristus, träskulptur från 1400-talets förra hälft. Till höger Maria med Jesusbarnet, träskulptur från 1500-talets början. Båda nu i Gotlands Museum. Foto Bo-Göran Kristoffersson 2002-2004, Visby stift, respektive JL 2024.

Detaljer av Mariabilden. Foto JL 2024.

Restaureringar

De senaste restaureringarna

Den första bättre dokumenterade inre omgestaltningen eller restaureringen var de förändringar som skedde 1835-1838 och som hågkommens genom inskrift på altarets baksida. Bänkinredningen omgrupperades så att ett mittkvarter togs bort. Altarringen byttes ut och den gamla placerades som höjning av skärmväggen till sädesmagasinet i ringkammaren. Bänkinredning och predikstol målades om i enhetlig brun färg som stod mot kyrkans murar som nu putsades vita i samband med att de medeltida kalkmålningarna kalkades över. Dock behölls 1600-akantusrankor kring tribunbågen samt 1700-talets draperimålningar i absiden och kring predikstolen. Förändringar kring sekelskiftet 1900 tycks främst ha berört yttertaken och kyrkan är en av de få på Gotland som inte försågs med uppvärmningsanordning, vilket gjorde att kyrkorummet inte smutsades av sot från de annars vanliga vedkaminerna.

Interiören från 1830-talet fanns kvar ända till restaureringen 1951-1952 efter förslag av arkitekten Olle Karth. Utöver att bänkarna gjordes mer bekväma, triumfkrucifixet hängdes i triumfbågen, dopfunten flyttades fram ett stycke samt att skärmväggen i tornbågen sänktes något och drogs längre in åt väster skedde inga ommöbleringar men på både murar och inredning togs äldre färgskikt fram. 1830-talets målning av inredningen togs bort varvid bänkarnas och predikstolens äldre färgsättning återställdes. På murarna togs de medeltida kalkmålningarna fram i långhuset medan man i absiden frilade de målade akantusrankorna från 1600-talet. Kyrkan fick nu även sin första uppvärmning när elvärme infördes. Vid en yttre restaurering 1994 under ledning av arkitekt Jan Utas tillkom bryggor och trappor på torn och vindar. En senare inre restaurering 1999-2000 efter förslag av Jan Utas har främst rört konservering och rengöring av ytskikten i kyrkorummet.

Interiör mot väster. Akvarellerad teckning av Albert Theodor Gellerstedt 1867, ATA.

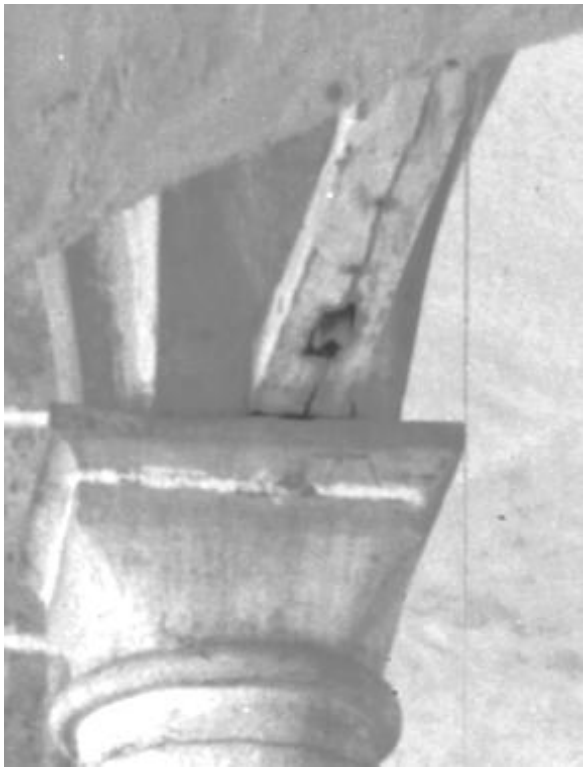

Interiör mot väster. Foto Olof Sörling ca 1890, ATA.

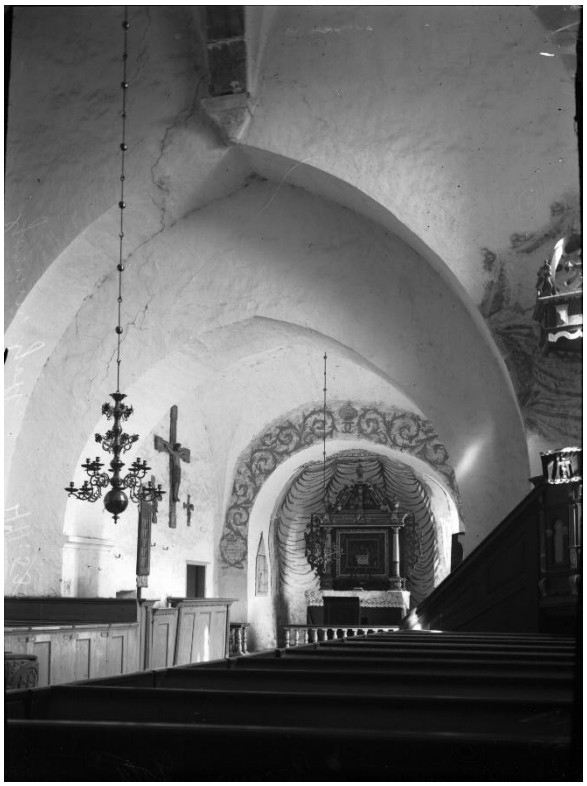
Dopfunten i slutet av 1800-talet. Foto Olof Sörling ca 1890, ATA. Nedan detaljer av Gellerstedts och Sörlings interiörbilder visande en bjälke mellan kolonnen och östra valvkonsolen vilken hade en trissa rakt över dopfunten på dess dåvarande plats. Dopfunten skall enligt uppgift ännu i början av 1700-talet stått väster om kolonnen, men antingen visar trissan den ursprungliga platsen eller att funten ännu på 1700-talet hade ett tungt lock som hissades av med lina innan det nuvarande tunna locket tillkom. Bjälken saknas på foton från 1915 och senare.

Interiör mot öster. Foto Olof Sörling ca 1890.

Interiör mot öster och väster. Foto Einar Erici 1915, ATA respektive Gotlands Museums arkiv. Kalkmålningarna var överputsade, bänkinredning målad i enhetlig färg 1839 och skärmväggen till ringkammaren hade 1838 förhöjts med det tidigare altarskranket från 1600-talets slut, borttagen 1951-1952.

Krucifixen hängda på norra kormuren. Foto Einar Erici 1915, ATA. Till höger kolonnens bas och plint samt dopfunten ock bänkinredningen med sin äldre färgskala, troligen från 1830-talet. Foto Johnny Roosval ca 1905-1920, ATA.

Interiör mot öster före restaureringen 1951-1952. Kyrkan var en av de få som aldrig försågs med vedeldad värmekamin vilket sparade rummet från nedsotning. Predikstolens och bänkinredningens färgsättning från 1839, avlägsnad 1951-1952. Foto 1917 i ATA.

Interiör mot öster efter restaureringen 1951-1952. Foto Bengt A Lundberg 2005, RAÄ.

Arkeologi

De gotländska kyrkorna erbjuder ett stort mått av arkeologiskt intressanta spår. Det gäller både marken som kyrkan står på och kyrkogården samt ibland även de närmaste omgivningarna. Kyrkorna byggdes ofta på redan etablerade platser och under de nära tusen år en kyrka stått på samma plats har det avsatt lämningar, som kanske inte är lika märkbara som den stående kyrkan men som är värda att uppmärksammas som viktiga kunskapskällor. Det är till exempel spår av tidigare kyrkobyggnader, bevarade trä- eller stenkistor, bildstensfragment, gravklot och gravstenar, men även runristningar och lösa föremål. I föreliggande avsnitt fokuseras på anläggningar under mark och golv. De artefakter som är med i rapporten är sådana som representerar något som kan peka på att det finns okända fornlämningar. I det här fallet är det företrädesvis vikingatida föremål som kan tyda på att det finns gravar kvar från det tidigaste kyrkoskedet.

På den norra sidan av kyrkorna ligger många av de äldsta kristna gravar som vi känner till. Här begravdes framför allt kvinnor under kyrkans tidiga existens i enlighet med ett könssegregerat gravskick. Redan under 1200-talet upphörde i flera fall bruket att använda norra sidan av kyrkogården som begravningsplats. Bruket återupptogs först under 1800- och 1900-talen. När den började användas för begravningar igen påträffades gamla gravar, inte sällan gravar från vikingatiden och den äldsta kristna tiden på Gotland. Ofta hade gravläggningen skett i kläder med spännen och utsmyckningar som hör vikingatidens sista del till. Fynden är mycket intressanta men tyvärr inte så utförligt beforskade som man kan föreställa sig. Det rör sig om föremålsfynd av vikingatida karaktär, av personlig art och som tillhört klädedräkten och med denna fått följa med i graven. Vanliga föremål är pärlor, knivar, kammar och olika typer av smycken relaterade till klädedräkten (Thunmark-Nylén 1995).

Under kyrkornas golv ligger ofta gamla gravar med bevarade trä- eller stenkistor. Något som också noterats särskilt är spår efter äldre kyrkor, träkyrkor i form av syllar, stavkonstruktioner eller sekundäranvända plankor och spår efter stenkyrkor i form av murverksrester under mark och golv. Dock har inte sekundärt inmurade detaljer i den nuvarande kyrkan som fasadstenar eller friser tagits upp i avsnittet om arkeologi, liksom inte heller ännu stående murverk som ingått i en äldre anläggning.

I putsen på kyrkornas väggar påträffas ibland medeltida inskrifter och putsristningar. Ofta har inskrifterna runor, vilket är av stort intresse för kunskapen om runor, eller innehåller graffiti i form av tecknade figurer. Av någon anledning har run- och bildstenar från äldre tider tagits till kyrkan för att införlivas i byggnaden. I kyrkornas byggstenar finns också stenhuggarmärken och med hjälp av dem kan man få en uppfattning om delaktigheten i kyrkobyggena.

Kyrkornas vindar och övervåningarna i tornen har genom tiderna använts som förvaring, även om kulturhistoriskt värdefulla föremål i regel tagits om hand och nu förvaras på annan plats. De lager som bildats på valvens ojämna ovansidor kan dock innehålla lösa delar till inventarier som tidigare förvarats där eller spår av tidigare reparationer på kyrkobyggnaden. De kan innehålla rester av vardagliga föremål som berättar om hur vinden och tornen har använts eller personliga saker som burits upp i hopp om få ett skydd i kyrkans hägn. Äldre stegar, klockrep, redskap från hur taken tjärats förekommer också. Kyrkogårdsmurar, såväl de medeltida som de yngre kan innehålla byggmaterial som per definition är fornlämning eller fornfynd, som till exempel stenar med ristningar.

I texten förekommer ett särskiljande av fornlämningar och övriga kulturhistoriska lämningar. Med *fornlämning* avses lämningar som enligt Riksantikvarieämbetets bedömning uppfyller fornlämningsrekvisiten (villkor baserade på Kulturmiljölagens 2 kap.), och vars lämningar huvudsakligen kan antas ha tillkommit före 1850. Med *övrig kulturhistorisk lämning menas* de typer av lämningar som enligt Riksantikvarieämbetets bedömning uppfyller fornlämningsrekvisiten, och vars lämningar huvudsakligen kan antas ha tillkommit 1850 eller senare samt de typer av lämningar som enligt Riksantikvarieämbetets bedömning inte uppfyller fornlämningsrekvisiten. Rörande registren är det dock viktigt att peka på några källkritiska problem. Fornsök och Fornreg, de digitala registren för information om fornlämningar, är användbara källor för information om kyrkomiljöer. Men de utgör i sig ett källkritiskt problem då 10 000-tals lämningar vid digitalisering har kommit att registreras på felaktig nuvarande belägenhet eller fyndplats. Ofta är uppgifterna korrekta men när flera fornlämningar påträffats intill varandra, som till exempel stenkistor på kyrkogården, är det svårt att veta om en borttagen kista i ett dokument är densamma som en som i tidigare upprättade beskrivningar anges ligga kvar på fyndplatsen.

Fornlämningar

I Fornreg finns en notering om en fyndplats för ett lösfynd av en möjlig spjutspets. Den antikvariska klassningen är ”Övrig kulturhistorisk lämning”. Den beskrivs enligt följande: ”Lösfynd, bestående av en spjutspets? gråsten 1,5x1 dm och 1–1,5 cm tjock med vass eggkant cirka 3 cm tjock och en halvt bearbetad, möjlig spjutspets? med retuscherade kanter.” Förvaras på gården[1].

Beskrivningen känns något förvirrande och fyndplatsens läge beskrivs inte närmare än Kyrkogården 1:1 och markeringen i Fornreg ligger i kyrkan. Noteringen att den ”förvaras på gården” är ju heller inte speciellt informativ då det inte står vilken gård som avses.

Kyrkan

I kyrkans tornportal ligger en bildsten som trappsteg. Stenen saknar antikvarisk bedömning[2].

Värdering

Allmänt

Alla kyrkor bidrar till att materialisera bilden av det heliga. Invändigt utgör de en ram för mötet mellan människan och det livsavgörande på ett sätt som andra rum inte gör. Till det yttre markerar de sin belägenhet i landskapet, men tar också det yttre rummet i anspråk och utgör en påminnelse om värden som ligger vid sidan om vardagen. Genom historien har betoningen legat på olika delar och egenskaper i kyrkan. Samtidigt finns det många likheter mellan skilda kyrkor, särskilt för dem som ingår i samma kyrkliga tradition. Stor omsorg har sedan det kristna kyrkobyggandets äldsta tid ägnats konsten och arkitekturen. I kombination med att många kyrkor också är gamla hör de till våra viktigaste kulturmiljöer.

Kyrkorna på Gotland utgör en del av den världsöverspännande kristna kyrkans byggnader, en del av kyrkorna i Sverige och en del av kyrkobyggandet på Gotland. Gotlands kyrkobyggande är

[1] L1976:1188 (Gerum 34:1).
[2] L1976:1189 (Gerum 34:2). Böttger-Niedenzu 1988.

relativt homogent. Byggnadsdetaljers utformning och tillvägagångssätt vid kyrkornas planering återkommer mellan olika socknars kyrkor, men kan sedan skilja sig från principer som använts i andra landsändar. Exempel på det är att de äldsta gotländska stenkyrkorna följde samma modell av kyrka med långhus, kor och absid, som var allmän i de nordiska länderna. I nästa skede kom dock kyrkorna att förnyas på 1200- och 1300-talet på ett för Gotland karakteristiskt, men i övriga Sverige okänt sätt. Under 1200-talets slut och 1300-talet byggdes kyrktorn på Gotland, vilket sällan hände vid kyrkorna på fastlandet. Den gotländska kalkstenen möjliggjorde valvslagning och byggnadsskulptur utan motstycke i resten av Sverige till vare sig mängd eller konstnärlig kvalitet. Under 1400-talet byggdes kyrkor om- och till i Mellansverige och försågs med heltäckande kalkmålningar, något som inte hade någon motsvarighet på Gotland. Under 1800-talet förnyades tusentals kyrkor i södra och västra Sverige genom att en äldre revs och ersattes av en ny och större, eller byggdes om genomgripande. Detta berörde endast någon enstaka av de gotländska kyrkorna. Sammantaget har detta gjort att de gotländska kyrkorna representerar ett medeltida byggande under en tid då inte så mycket byggdes i övriga Sverige. Men utmärkande är dessutom att på Gotland finns dessa medeltida byggnader ofta kvar, relativt oberörda av senare förändringar och ännu i bruk.

Härigenom utgör varje kyrka ett omistligt exempel på medeltida kulturmiljö inte bara ur ett lokalt gotländskt perspektiv utan även ur ett riksperspektiv. Eftersom inte heller Centraleuropa efter krigstider och andra perioder av förändringar till så hög grad har kvar större uppsättningar av medeltida sockenkyrkor och framför allt medeltida träskulptur har de gotländska kyrkorna därigenom ett internationellt intresse. De formades i hög grad under inflytande av byggmästare från västra Tyskland, från Westfalen och området kring Köln, vilket ytterligare ger dem en internationell betydelse, liksom att det tidiga kyrkobyggandet uppvisar stilpåverkan från östra Europa. Sedan 1800-talets slut har kyrkorna på Gotland kommit att uppmärksammas av arkitekter och konstnärer och har fått stå förebild för kyrkor på fastlandet, vilket gör att kyrkor från 1800- och 1900-talet med gotländskt inspirerade motiv återfinns i Skåne, Västergötland, Stockholm och på andra platser.

De gotländska kyrkorna har vissa särdrag i formen, men de intar också en särskild ställning i bygden. Över hela Sverige har, liksom i många andra länder, kyrkan utgjort en central och samlande punkt, även om de mera sällan legat mitt i en by, så som de gör i en del andra delar av Europa. Men på Gotland har kyrkans roll som samlande byggnad levt kvar bättre än på en del håll. Denna uppfattning är stark även i resten av Sverige, men bebyggelseförskjutningar till följd av nya järnvägssamhällen och bruksorter, en mer polariserad sockensammansättning, större avstånd mellan kyrkorna och att de inte har haft torn kan ha bidragit till det. Medan kyrkorna på Gotland genom sina torn och tätare avstånd samt en viss skepsis till förändringar har behållit sin plats i en sockenmedvetenhet, som även i sig är ovanligt stark på Gotland.

För de gotländska kyrkornas kulturhistoriska värde och särställning gäller åtskilliga gemensamma saker. Kyrkorna är närmare hundra och Gotland utgör som Visby stift det stift som har nästan uteslutande medeltida kyrkor, därtill tillkomna och ombyggda före mitten av 1300-talet. Eftersom de så tydligt har parallella tillkomsthistorier utgör varje kyrka en omistlig del i ett pussel av olika byggnadsetapper. Byggnaderna är utsmyckade av skulpterade portalomfattningar, kalkmålningar och skulpturer. Glasmålningarna saknar till omfattning motstycke i resten av norra Europa. 93 procent av bevarade medeltida glasmålningar med figurscener i Sverige kommer från Gotland (i kyrkorna eller på museer). Flera medeltida möbler, mest bänkar, finns också i kyrkorna. Föremålen visar hur kyrkorna användes under medeltiden och kan bidra till att ge en autentisk

upplevelse av medeltida miljöer. Inte minst gäller detta kyrkornas vindar och särskilt tornets övervåning, där rummet i hög grad präglas av murade dörr- och fönsteröppningar som skapar en autentisk ljussättning. Virket och murbruket kan visa upp spår från hur själva byggnadsarbetet gick till och kan avspegla hur kyrkan i äldre tid drabbats av eldsvåda.

Föremålen i kyrkorna är inte bara medeltida. Gotland har även en hög andel av bevarade bänkinredningar från 1600-talet av ett slag som på svenska fastlandet ersattes av ny inredning i slutet av 1800-talet. Från 1700-talet finns bevarat ett rikt måleri, inte minst målningar på bänkinredningen. De gotländska dopfuntarna utgör ett särskilt kapitel, där de mest framträdande utgörs av de tidigmedeltida sandstensfuntarna, som fick ett nytt uppsving på 1600-talet. Södra Gotlands stenhuggerier producerade sedan altaruppsatser i sandsten av ett slag som inte är vanligt utanför Gotland. Genom det sena 1800-talets och 1900-talets kyrkorestaureringar, ofta av framträdande stockholmsarkitekter, kan man följa förändringar i synen på öns kyrkor.

Kyrkornas lägen visar på centrala platser i bygden, placerade vid en tidigare korsväg med, om inte förhistoriska så åtminstone medeltida ursprung. De avspeglar det höga välstånd från medeltidens omfattande handel som rådde när de kom till och illustrerar något av den komplicerade kyrkohistorien. Av stor betydelse är kyrkogårdarna runt kyrkorna som är omvårdade och används. Många av dem har en intakt medeltida utsträckning. Andra visar kyrkogårdens utveckling under 1800-talet och hur folkmängden ökat. Trädrader och gravtyper illustrerar hur nya delar har tagits i bruk under 1800- och 1900-talet.

Anmärkningsvärt är att kyrkorna ännu används för sitt ursprungliga syfte. För Gotlands del har det kunnat ske utan större ombyggnader av kyrkorna, trots förändringar i befolkningsstorlek. Nästan alla är i bruk (de som är öde har varit det sedan minst 400 år) och används, om än med olika intervall. Öns kyrkor har genom sin ålder, kvalitet och i sammanhanget starka karaktär en identitetsskapande roll. I de många, ofta små, socknarna finns en särskild känsla, där kyrkorna intar rollen av kraftfulla symboler för hemsocknen. Hur klockorna har ringts avspeglar skillnader mellan kyrkorna och än idag finns kimningsstenar beredda i klockvåningen för det ringningssätt med små stenar som endast finns på Gotland och de skånska landskapen. Kyrkorna har både en starkt lokal förankring och utgör samtidigt punkter i ett världsomspännande nätverk som förbinder länder och kontinenter genom religion, arkitektur, konst, musik över århundraden.

Sedan ett drygt sekel har kyrkorna på ön varit en turistmagnet. De är öppna sommartid, på ett annat sätt än på det svenska fastlandet, och brukar vara välbesökta.

Bruksvärden

Följande bygger på de 349 svar från besökare som inkom via de enkäter som sommaren ställdes 2019 i 16 kyrkor i Romaklosters och Klinte pastorat. Av dessa 349 personerna besökte 52 % kyrkan för första gången.

De som räknas in som återkommande besökare har angivit att de besöker kyrkan ofta, ibland eller sällan/någon gång per år. Genomgående är gravskötsel, besök av anhörigs grav samt delta i gudstjänst och andakt de främsta anledningarna till besök. Av de barnfamiljer som bor i socknarna kan man utläsa andra motiv till återkommande besök en förälder skriver såhär ”Vi bor nära kyrkan. Ibland går vi hit och letar Pokémon och övar vår minsta att läsa, precis som vår äldsta son gjorde när han lärde sig läsa”. Konserter anges också som en stor anledning till

besöket. För dessa besökare står kyrkan för hembygd, barndom, en knutpunkt, trygghet samt en plats för släkten genom århundraden. De uttrycker en stor glädje och stolthet över sina kyrkor och betonar hur viktig den är för sockens identitet, historia och sammanhang samt för individens släkthistoria.

Förstagångsbesökarna kan majoriteten kopplas till turism, många anger att de hade som mål att besöka minst en kyrka på ön under sin semester eller att besöka många/samtliga av öns kyrkor. Benämningen kyrksafari var en återkommande anledning. Några av dessa förstagångsbesökare uppskattar kyrkorna som en stillsam plats att komma till för att få lite lugn och ro, medan andra ser kyrkan som ett värdefullt nationellt kulturarv och historiedokument. Intresse för konst, kultur, arkitektur och historia beskrivs återkommande som en av anledningarna till besöket.

Generellt sätt var besökarna mycket nöjda med tillgängligheten (74%). Många påpekade att det är trevligt att kyrkan är upplåst så att man får möjlighet att komma in samt är glada att se att kyrkorna och kyrkogårdarna är så välskötta. De som inte var nöjda med tillgängligheten påpekade oftast för dålig belysning i kyrkan, nedsatt framkomlighet med rullstol och dylikt i grusgångar samt vid trösklar, svårighet att öppna eller stänga porten.

När det gäller information var det många som saknade informationsbroschyrer att titta i på plats samt att kunna köpa med sig hem. Där det fanns information efterfrågades mer lättläst text och mer bilder. Genomgående önskades även information på engelska samt ibland även tyska. Flera kommenterade att de sökte mer information på nätet eller i turist-appar samt kompletterade med information från böcker, exempelvis Änglar & Drakar.

Kyrkobyggnaden

Gerum kyrka kan vid en första anblick framstå som en av de mindre anspråksfulla, inte minst genom sitt låga torn. Tornet torde vara ett av de med allra lägst murhöjd på Gotland med sin knappt åtta meter höga tornmur, vilket kompenseras av att huven i sig är mer än dubbelt så hög som den murade delen. Invändigt är dock kyrkorummet desto mer anslående. Långhusets resning, den rika triumfbågen och det lilla och intima koret med absid ger rummet dess karaktär. Altartavlan mot bakgrunden av målade akantusrankor är av stor betydelse för rummet, liksom kvadermålningen kring triumfbågen. Denna och ytterligare några målningar har synliga ristningar som på ett tydligt sätt visar hur de kommit till. Värdefullt när det gäller målningar är också den målade passionsfrisen som här tydligare än i andra kyrkor omsluter rummet på dess båda sidor. Av värde för rummet är också den skärmvägg av trä som utgör ett av få bevarade exempel på en typ av avskärmat biutnyttjande av det stora kyrkorummet som före 1800- och 1900-talets restaureringar varit karaktäristiskt för de gotländska kyrkorna.

Kyrkan har lyfts fram som en av de få vars förnyelse under medeltiden började med att långhuset ersattes med ett nytt innan koret. Troligen var det inte fallet men istället visar förhållandet på en sannolikt ovanligt utdragen byggnadstid samt på att Gerum möjligen var en av de kyrkor som var de sista där en träkyrkas långhus stod kvar innan stenkyrkan fullbordades. Kyrkans byggnadshistoria rymmer ännu vissa frågor att utforska. Vinden med dess någorlunda lätt avläsbara murverk kan belysa några av dessa frågor och intressant är till exempel de återanvända konstruktionsdelarna från en dymlad panel som ingår i långhusets östra gavelröste.

Kyrkans inventarier

Av stort kulturhistoriskt värde är också de kvarvarande medeltida föremålen och inventarierna. Glasmålningen i korfönstret utgör en av de få som är känd från ett litet fönster och som är bevarad i hela fönstrets storlek, därtill på plats. Dopfunten är en av de bäst bevarade på ön och hör till ”Majestatisgruppens” verk. Triumfkrucifixet hör till en grupp av välbevarade och intressanta tidigmedeltida krucifix. De båda processionskrucifixen ett romanskt och ett gotiskt. Det är det enda exemplet på Gotland där två bevarats och därtill från olika perioder. Klockan i tornet är en av landets äldsta i bruk.

Kyrkogården

Kyrkogården tillhör Gotlands mindre kyrkogårdar. Troligen har den i stort kvar sin medeltida utsträckning.

Gångsystemen utgörs av ett fåtal gångar vilket är ett ålderdomligt drag. Huvudingången har konstmässigt smidda järngrindar vilket har ett miljöskapande värde.

Kyrkogården omges av kalkstensmurar och en trädkrans med äldre träd. Det bidrar till en rofylld lummighet och en rumslighet.

Vid absiden ligger en trolig stigsten som användes för att sitta upp på hästen. Stigstenarna var ibland friliggande som vid Sanda prästgård men kunde också vara en utskjutande del av muren.

Norr om kyrkogården saknas synliga gravar. Gravvårdarna har varierande utformning. Det visar ett gravskick från påkostade och monumentala gravvårdar till mera blygsamt och enhetligt gestaltade gravvårdar. Fortfarande under andra hälften av 1800-talet fanns ett antal gravvårdar i trä.

I socknens fryshus som inte ligger på kyrkans mark står 9 gravhällarna. Den äldsta är ifrån1300 talet och den yngsta från 1837. Samt att de står samlande någon annanstans än på kyrkans mark.

Kyrkogården speglar människors liv och samhällets förändringar, traditioner och ideal, men också vår tids föreställningar. Eftersom kyrkogården har en lång kontinuitet finns ett antal äldre gravvårdar med inskriptioner som minner om de människor som är knutna till Gerum socken. I kyrkogårdsinventeringen 1996 angavs 5 gravvårdarna på kyrkogården som kulturhistoriskt värdefulla/intressanta. Vid en uppföljande inventering 2016 utpekades 7 gravvårdar som kulturhistoriskt värdefulla.

Naturvärden

Träden, och buskagen är värdefulla miljöer för kryptogamer och insekter och som boplatser för fåglar. Det gäller även murar som inte är putsade. En stor del av den biologiska mångfalden är knuten till gamla träd och idag utgör kyrkogårdarna en av de viktigaste miljöerna för bevarandet av hotade växt- och djurarter.

Vid Gerum kyrkogård finns inte några speciellt värdefulla träd utpekade av Länsstyrelsen. Man bör uppdatera om det finns några rödlistade arter genom kontakt med Länsstyrelsen. Vi rekommenderar att man använder Riksantikvarieämbetets metod *Fria och Fälla (2014)* vid förändringar av trädplanteringar som kan påverka murar och gravvårdar.

Händelselista Gerum kyrka

ÅR	BYGGNADSDEL ETC.:	REF:
s 1100-tal	Dopfunt av "Majestatis".	GK
	Triumfkrucifix.	GK
o 1200	Koret och absiden byggdes vilket bestyrks av de dendrokronologiska undersökningar som gjorts.	GK, SvK
	Processionskrucifix.	GK
före 1250	Kyrkklocka.	GK
s 1200-tal	Långhuset och tornet (ej fullbordat) byggdes, detta bekräftas av de dendrokronologiskt daterade formbräderna i tornet samt ett dragband i långhusets V del. Byggnadsetappen slutfördes omkr. 1300.	GK, SvK
1281	Årtal (sekundärt) inskuret i spirstock på sakristians vind, kan möjligen ange tornets byggnadsår.	Inskr.
	Årtal enligt Strelow.	SvK
1300-talet	Processionskrucifix.	GK
o 1350	Glasmålning i S korfönstret (GK anger 1300-tal).	SvK, GK
1400-tal	Passionsmålningar i långhuset.	SvK
1594	Fanns två solur på kyrkogården.	Inskr.
1614	Omtalas ”Kirckens Breder xiij tolffter” vilket troligen avser takbeläggning.	SvK
1667	Altartavla.	GK
1680	Omnämns att tornets skall renoveras.	SvK
1683	Tornreparation(?).	Inskr.
1694	Omtalas att kyrkan är ”fardigh innan oc utanpå, allenast walffven innantill någott skrämfulle, och i först. höst skall botas”.	SvK
1699	Predikstol.	GK
	Bestod delar av kyrkogårdsmuren av plank.	Inskr.
1690-tal	Fanns en stiglucka.	Inskr.
1750	Trävägg i tornbågen.	Inskr.
1771	Kalkmålningar (akantus) i koret och absiden.	GK
1700-tal	Bänkinredning.	GK
1804	Tornets murar revs ned till samma nivå som långhusets murar, årtalet 1804 är ristat i numera nedtagen hjärtstock anger troligen när ombyggnaden var färdig.	SvK, GK, Inskr.
1822	Utgift för ”2ne nya fönster i kyrkan” – nya glas?	SvK
1830	En vigvattenskål omnämns vid långhusportalen.	SvK

ÅR	BYGGNADSDEL ETC.:	REF:
1830	Golven bestod av trä med undantag av några stenar framför altaret.	SvK
1834	Långhusets och korets takstolar byggdes om/sänktes av byggmästare Lundström (SvK anger 1835 ”Blev hela kyrkan försedd med ”nya Sparr- Träd samt tegeltak, undantagen Rundeln. Öfver Altaret, som ännu är täckt med bräder”).	Inskr. SvK
1835	Sakristian byggdes.	GK, SvK
1838	Ett av de tre bänkkvarteren slopades och nya byggdes. Kyrkan vitlimmades. Trägolvet förnyades och korgolvet Ö om altarrunden höjdes.	SvK, Inskr.
	När renoveringen var slutförd konstaterade man att ”kyrkans reparation invändigt blifvit fulländad”.	SvK
1839	Den nya inredningen målades.	SvK, Inskr.
1840	En kakelugn köptes till sakristian.	SvK
1851	Absidens fönster togs upp eller förstorades.	SvK
1859	Långhustaket reparerades då man året innan konstaterat att läkten var illa pålagd. Nya tegelpannor köptes.	SvK
1850-tal	Kyrkogården ”plöjdes och föstes jämn”, den besåddes och överblivna gravstenar ställdes upp mot kyrkogårdsmuren (26 st.).	SvK
	Ett ankarjärn fanns på S fasaden.	SvK
	De trifolieformade fälten i långhusets fönster var igenputsade.	SvK
1860-tal	Fanns ”ett skjul för Prestens hästar”.	SvK
	Kolonnetterna till långhusportalen saknades och de i tornportalen bestod av trä liksom mittposten och spröjsen i långhusets fönster.	SvK
1874	En del av kyrkogårdsmuren lades om, trägrindar anskaffades.	SvK
1886	Tornet reparerades och hela kyrkan försågs med nya spåntak, klockstocken förnyades.	SvK
1800-tal	Bänkinredning (del av).	GK
1903	Årtal i vindflöjeln.	Inskr.
1910	Den S kyrkogårdsmuren lades om.	SvK
1912	Den Ö kyrkogårdsmuren lades om.	SvK
1914	Järngrindarna och grindstolparna till kyrkogårdsmuren anskaffades.	SvK
1924	Spåntaket förnyades.	SvK

ÅR	BYGGNADSDEL ETC.:	REF:
1927	Den yttre putsen hade delvis lossnat och fallit bort från fasaderna.	SvK
1929	Korfönstret säkrades.	SvK
1920-tal	Sakristians lagades tak.	SvK
1936	Spåntaket lagades.	SvK
1951-52	Restaurering efter förslag av arkitekt Olle Karth, Visby: Framtagning av kalkmålningar i långhuset, överkalkning av målning i koret och absiden (från 1694 och 1771), reparation av portalerna, el-värmesystem, fasadputs, ankarjärn i långhusets Ö vägg (stödmur togs bort), reparation av stomme och panel i tornhuven, ny klockbock, åskledare, nya glas i fönstren, flyttning av triumfkrucifixet från N korväggen till triumfbågen. Fönstrens mittposter och solbänkar kompletterades likaledes portalernas kolonnetter som tidigare var försedda med kolonnetter av trä. Kakelugnen i sakristian togs bort. Golven i kor, långhus och ringkammaren Ö om brädväggen lades om.	GK, SvK
1962	Takmaterialet på kor och långhus byttes (från spån till bräder).	GF, SvK
1966	Ny orgel, byggd av Th. Frobenius & Sønner, Lyngby, Danmark (SvK anger 1965).	GF, ISO
1967	Fasadernas vita avfärgning var helt urlakad.	SvK
1991	Nytt klockdäck, nytt trägolv i sakristian (SvK anger 1988). Restaurering av medeltida glasfönster i kor och långhus.	GF, SvK
1994	Utvändiga restaureringsarbeten efter förslag av arkitekt Jan Utas, Visby: Reparation av tornhuven, översyn av faltaken på kor och långhus, bl.a. byte av korets norra remstycke och insättning av 2 st. dragstag i kortakstolarna, utökning av åskskyddsanläggningen, omläggning av faltaket på sakristian, avvattningsanordningar på korets och långhusets södra takfall. Kopparplåt byttes mot blyplåt. Ny puts och kalkavfärgning av samtliga fasader. Reparation av fönsterglas etc. Dränering med singel runt kyrkan. Trappor, stegar, inspektionsbryggor och belysning anordnades på vindarna. Grindstolpen reparerades.	ATA, GF
1996	Två kollekthåvar konserverades av Libraria.	ATA, GF
1997	Tog länsstyrelsen beslut om förändring och förbättring av elvärmeanläggningen.	ATA
1999	8 st. gravvårdar konserverade Stenkultur i Sthlm AB, de stod då lutade mot kyrkogårdsmuren.	ATA, GF
1999-2000	En inre restaurering genomfördes efter förslag av arkitekt Jan Utas, Visby: Huvudsakligen rengjordes väggar och valv, målningarna konserverades (Stenrestaurering, konservator Marianne-Gustafsson-Belzacq) och nyfunna målningar togs fram. Sakristians väggar och tak målades. Fönstret i långhuset tätades. Dörren till torntrappan försågs med ny karm. Fast skåp	ATA, GF

ÅR	BYGGNADSDEL ETC.:	REF:
1999-2000	anordnades i tornrummet bakom träväggen. Golven slipades och behandlades med träolja. Uppvärmningen förbättrades och belysningen kompletterades. C. H. Eliason konserverade triumfkrucifixet och de båda processionskrucifixen, altaruppsatsen, altarskranket, väggskåpet i koret, brädväggen i tornet, predikstolen och bänkinredningen, möjligen även dopfuntens måleri.	
2000	Länsstyrelsen lämnade tillstånd för flyttning och konservering av gravhällar.	ATA
2005	Ett antependium konserverades av Lena Hassel, Kalmar läns museum.	ATA
2006	Ny förvaring för kyrkas textilier anordnades av textilkonsultfirma Lotine, och textilierna rengjordes alternativt konserverades.	GF
2011	Restaurering av kyrkogårdsmur. Entreprenör Skogsstyrelsen.	GM
2022	Automatisering av klockringning. Ansvarig entreprenör Bergholtz klockgjuteri.	GM

Förkortningar:

ATA	Riksantikvarieämbetets arkiv, Stockholm (24/10 2007).
GF (GM)	Gotlands fornsals arkiv. (Gotlands Museum).
GK	Lagerlöf, E., och Svahnström, G., Gotlands kyrkor. En vägledning, 1991.
GKM	Söderberg, B. G., Gotländska kalkmålningar 1200-1400, 1971.
GKR	Rohr, I., Gotlands Kyrkklockor och Ringningsseder, 1985.
GKS	Svahnström, G., och Svahnström, K., Måleri på Gotland 1530-1830, 1989.
ISO	Johansson, T. (red.), Inventarium över svenska orglar 1989: II, Linköping och Visby stift, 1990.
Inskr.	inskrift i kyrkan
kh	kyrkoherde
Muntl.	muntlig uppgift från församlingen
o.	omkring
s.	sent
SHM	Statens Historiska Museum
Strelow	Strelow H. Nilssøn, Cronica Guthilandorum, 1633.
SvK	Sveriges kyrkor (219) Gotland VII:3 (1994).
t.	tidigt

Lagskydd

Kyrkor har ett generellt lagskydd, som till stor del handlar om deras kulturhistoriska värde. Eftersom lagstiftningen måste vara exakt har kyrkobyggnader enligt Kulturmiljölagen definierats som en kyrka som var invigd och förvaltad av Svenska kyrkan vid början av år 2000. Av dessa har kyrkor byggda före 1940 (och några speciellt utvalda yngre) ett särskilt lagskydd (KML 4 kap. 2-5 §§). Särskilda instruktioner finns i lagen kring kyrkliga inventarier och begravningsplatser. Att kyrkor inom Svenska kyrkan i dessa sammanhang har en särställning framför andra beror inte på samfundstillhörighet eller band till svenska staten utan på att Svenska kyrkan omfattar de äldre kyrkor som ofta har rika konst- och kulturskatter och som av tradition på ett lokalt plan har haft en stark offentlig ställning. Lagstiftningen har hållits på en generell nivå, men en närmare precisering kring enskilda kyrkomiljöers lagskydd finns i Kulturmiljövårdens bebyggelseregister (Bebyggelseregistret). Därutöver finns en del äldre frikyrkor som är byggnadsminnen, kyrkor som i historisk tid tagits ur kyrkligt bruk och övergått till privat eller statlig ägo samt kyrkoruiner. Dessa omfattas av lagbestämmelser kring byggnadsminnen, fasta fornlämningar med mera. Här har samlats en förteckning över de lagbestämmelser som reglerar användning och förändringar av kyrkor, kyrkoinventarier och begravningsplatser som kulturmiljöer.

Kulturmiljölag (1998:950) t.o.m. SFS 2019:864

Kyrkobyggnaden, kyrkogården, begravningsplatsen, och de kyrkliga inventarierna skyddas av Kulturmiljölagens (tidigare kallad Kulturminneslagen) olika kapitel enligt nedan:

- 1 kap. 1 § anger att det är en nationell angelägenhet att skydda och vårda kulturmiljön samt att det ansvaret delas av alla med syftet att tillförsäkra nuvarande och kommande generationer tillgång till en mångfald av kulturmiljöer.
- Fornlämningar och fornfynd skyddas av 2 kap. både de som är kända sedan tidigare och de som inte är kända sedan tidigare. Flertalet kända finns i Riksantikvarieämbetets databas fornsök.
- 4 kap. 1 § anger att kulturhistoriska värdena i kyrkobyggnader, kyrkotomter, kyrkliga inventarier och begravningsplatser är skyddade enligt bestämmelserna i detta kapitel. 2-5 §§ reglerar kyrkobyggnaden och kyrkotomten.
  skydd för kyrkliga inventarier 6-10 §§, 11-15 §§ reglerar begravningsplatser. 15 a beredskapsförberedelser som under höjd beredskap behövs för vård och underhåll av de kyrkliga kulturminnena.
- 5-8 kap. skydd mot utförsel av respektive återlämnande av kulturföremål som olagligt förts bort från en stat.
- 9 kap. begränsar militär användning av kulturegendom i händelse av väpnad konflikt med hänvisning till Haagkonventionen från 1954.

Begravningslag (1990-1144) t.o.m. SFS 2019:867

Begravningslagen reglerar verksamheten för kyrkogårdar, begravningsplatser och krematorier. I begravningslagen understryks den enskilde gravrättsinnehavarens rättigheter och skyldigheter gällande gravanordningens utformning och skötsel. I lagens 7 kapitel ges möjligheter för upplåtaren, dvs kyrkogårdsförvaltningen att skydda och behålla kulturhistoriskt värdefulla gravplatser och gravvårdar.

Plan- och bygglag 2010:900 t.o.m. SFS 2020:603

Plan-och bygglagen reglerar avvändning av mark och vatten och om byggande. Bestämmelserna syftar till att, med hänsyn till den enskilda människans frihet, främja en samhällsutveckling med jämlika och goda sociala levnadsförhållanden och en god och långsiktigt hållbar livsmiljö för människorna i dagens samhälle och för kommande generationer.
Byggnader, bebyggelseområden och allmänna platser som anses vara särskilt värda att bevara har ett förstärkt skydd. Dessa får inte förvanskas enligt PBL 8 kap. 13 §.
Vid bygglov för ändring eller flyttning av byggnader och anläggningar utanför detaljplan och områdesbestämmelser ska byggnadsnämnden pröva om åtgärden utförs varsamt enligt 8 kap. 17-18 §§.

Miljöbalken (1998:808) t.o.m. SFS 2020:684

Miljöbalken ska enligt kapitel 1 tillämpas så att värdefulla natur- och kulturmiljöer skyddas och vårdas. Områden som utpekats som riksintresse skall markeras på den lokala översiktsplanen vilken finns på Region Gotlands hemsida.

- I kapitel 3 regleras vad som gäller för områden av riksintressen för kulturmiljö.
- Kapitel 4 för vissa större områden, som i sin helhet är av riksintresse på grund av de natur- och kulturvärden som finns i området (t.ex. är Gotland som helhet utpekat som riksintresse för turismen och friluftslivet 4 kap 2 §).
- Biotopskydd regleras i 7 kap. 11§.
- Nyckelbiotoper alla skogsbruksåtgärder är samrådspliktiga enligt 12 kap. 6 §.
- På Gotland är de 92 medeltida kyrkomiljöerna samtliga utpekade som riksintresse för kulturvärden vilket bland annat regleras i 3 kap. 6 §.

Kyrkoordning t.o.m. SvKB 2019:11

Gällande kyrkoordning för Svenska kyrkan reglerar skyddet av kyrkobyggnaden och de kyrkliga inventarierna främst genom 10 avdelningen, 40 kap 2 §.

Källor

Offentligt tryck:
Kulturmiljölag (1998:950) t.o.m. SFS 2019:864
Begravningslag (1990-1144) t.o.m. SFS 2019:867
Plan- och bygglag 2010:900 t.o.m. SFS 2020:603
Miljöbalk (1998:808) t.o.m. SFS 2020:684
Kyrkoordning t.o.m. SvKB 2019:11

Källor och litteratur

Viktiga källor som använts är följande: *Gotlands Museums arkiv*, Visby, med sockenvis och på kyrkan sorterade uppgifter om arkeologiska fynd från 1800-talets slut och framåt. *ATA (Antikvarisk-topografiska arkivet)*, Riksantikvarieämbetet, Stockholm. Centralarkiv sedan 1600-talet för ämnena arkeologi, kulturmiljövård, medeltidens konst- och byggnadshistoria, museologi och numismatik. *Fornreg* - Riksantikvarieämbetets registreringsverktyg för yrkesverksamma inom kulturmiljövården för att registrera information om arkeologiska uppdrag och lämningar i Sverige. *Fornsök* - Riksantikvarieämbetets fritt tillgängliga söktjänst med information om alla kända registrerade fornlämningar och övriga kulturhistoriska lämningar i Sverige. *SHM (Statens Historiska Museer)*, Stockholm, omfattande bland annat Historiska Museet, som är centralmuseum för arkeologiska fynd i landet.

Otryckta källor

Handlingar i Gotlands fornsals arkiv, Visby.
Inventering av inventarierna i Gerum kyrka 2002-04, utförd av Birgitta Lerberg m.fl.
Inventering av Gerum kyrkogård, utförd 1996 av antikvarie Torsten Gislestam, Gotlands fornsal.
Inventering av Gerum kyrkogård, utförd 2016 av Gotlands Museum.
Program för utvändiga reparationsarbeten på Gerum kyrka, upprättat 1992 och 1994 av arkitekt Jan Utas, Visby.
Program för invändiga reparationsarbeten på Gerum kyrka, upprättat 1997 av arkitekt Jan Utas, Visby.
Vård- och underhållsplan Gerum kyrka 2009. Arkitekt Jan Utas, Visby.

Tryckta källor

Böttger-Niedenzu, B. & Niedenzu, A. 1988. Neufunde gotländischer Bildsteine 1981–1985. Skandinavistik 18.
Johansson, T. (red.), Inventarium över svenska orglar 1989:II, Linköpings och Visby stift, 1990.
Lagerlöf, E., Svahnström, G., Gotlands kyrkor, 1991.
Rohr, I., Gotlands kyrkklockor och ringningsseder, 1985.
Svahnström, G., Svahnström, K., Måleri på Gotland 1530-1830, 1989.
Sveriges kyrkor (219) Gotland VII:3 (1994).
Söderberg, B. G., Gotländska kalkmålningar 1200-1400, 1971.
Utas, J., Om gotländska valv: examensarbete i arkitekturens teori och historia Chalmers tekniska högskola, 1971.

Kartor

Skattläggningskarta Gerum socken 1752. Lantmäteristyrelsen H33-1:1.
Laga skiftes karta, Båtels nr 1, 1884. Lantmäteristyrelsen H33-2:1.